

توسعه مکمل گرای گردشگری: رویکردی نوین در توسعه منطقه‌ای

غلامرضا کاظمیان^۱

محمود ضیائی^۲

فاطمه یآوری گهر^۳

یاور بابائی^۴

چکیده

این مطالعه با هدف شناسایی ابعاد و مولفه‌های توسعه مکمل گرای گردشگری و بررسی نقش آن در توسعه منطقه‌ای انجام گرفته است. برای این منظور، روش پژوهش، آمیخته اکتشافی و دارای دو مرحله متوالی کیفی و سپس کمی است. روش تحقیق این مطالعه به گونه‌ای است که ابتدا در بخش کیفی از روش فراترکیب و تحلیل مضمون استفاده شد و الگوی تحقیق براساس آن طراحی گردید و سپس در بخش کمی با استفاده روش معادلات ساختاری به بررسی ساختاری مدل تحقیق، تعیین روایی و پایایی و ارتباط بین سازه‌ها پرداخته شد. جامعه آماری تحقیق شامل مطالعات داخلی و خارجی مرتبط با موضوع تحقیق با تعداد نمونه ۵۹ مطالعه و خبرگان دانشگاهی، اجرایی و مدیران کسب و کارهای گردشگری با تعداد نمونه ۱۸ نفر در بخش کیفی و ۱۱۰ نفر در بخش کمی می‌باشد. براساس نتایج تحقیق، براساس رویکرد کیفی، دو مفهوم فراگیر شامل دستاوردهای توسعه منطقه‌ای و توسعه مکمل گرای گردشگری با ابعاد مکمل‌گرایی سیاستی، مکمل‌گرایی همکارانه، مکمل‌گرایی فرهنگی، مکمل‌گرایی پویا، مکمل‌گرایی فنی و مکمل‌گرایی سایت‌های گردشگری شناسایی شد. همچنین نتایج حاصل از معادلات ساختاری و با تاکید بر استان اردبیل به عنوان منطقه مورد مطالعه، نشان داد که توسعه مکمل گرای گردشگری با ضریب مسیر ۰/۴۰۶ و معناداری ۴/۸۹۳ تاثیر مثبت و معناداری بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای در استان اردبیل دارد. نتایج این تحقیق می‌تواند به توسعه ادبیات تحقیق در حوزه مکمل‌گرایی در گردشگری و نیز بکارگیری گردشگری در دستیابی به دستاوردهای توسعه منطقه‌ای کمک کند.

واژگان کلیدی: توسعه مکمل‌گرای گردشگری، منطقه‌گرایی، توسعه منطقه‌ای، مقصدهای گردشگری

مقدمه

تاثیر صنعت گردشگری در اقتصاد جهانی به ویژه در دهه های اخیر بسیار چشمگیر بوده است (ضرغام بروجنی و همکاران، ۱۳۹۹). آمارها نشان می دهد که بخش عمده ای از برنامه‌ریزی‌ها و سرمایه‌گذاری‌های جهانی، در حوزه گردشگری انجام گرفته است (WTTC, 2019). در بسیاری از کشورهای در حال توسعه که دارای پتانسیل‌ها و منابع غنی هستند، گردشگری به عنوان یک فعالیت اقتصادی در کنار صنعت و کشاورزی قرار می گیرد (Nematpouret al, 2021). علاوه بر این، از نظر مقصدها، گردشگری به عنوان کاتالیزوری برای توسعه (رشد اقتصادی) تلقی می‌گردد (Ekanayake & Long, 2012). بنابراین به جرأت می‌توان گفت که گردشگری بخش مهمی از اقتصاد جهانی را در بر می‌گیرد. توسعه گردشگری در جوامع مختلف مستلزم داشتن برنامه ریزی درست و متناسب با ظرفیت‌ها و

^۱ دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)

^۲ آستاد دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۳ آستادیار دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۴ دانشجوی دکتری گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

قابلیت‌های موجود است. برای کسب موفقیت در گردشگری، برنامه ریزی توسعه گردشگری بسیار حیاتی است (Nematpour, et al, 2021).

از سوی دیگر، مفهوم توسعه منطقه‌ای با نگاه کل‌گرایانه و جامع و با تاکید بر روندی فراگیر و یکپارچه، بر ارتقای توانمندی‌های انسانی و مادی جهت تامین نیازهای انسان، بدون کاهش توانایی‌های نسل‌های آتی تاکید دارد. این توسعه با خودتکایی و تعادل‌های بوم‌شناختی پیوند یافته است و در جهت تمرکززدایی فضای و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای تلاش می‌نماید (فرجی‌راد و کاظمیان، ۱۳۹۱). سیاست‌های منطقه‌ای نقش مهمی در تقویت فعالیت‌های اقتصادی و توسعه مناطق محروم و در نتیجه کاهش تفاوت‌های منطقه‌ای دارد (Matsumoto, 2008). با این وجود، یکی از اصلی‌ترین موانع توسعه منطقه‌ای کشور، ریشه در نظام برنامه‌ریزی یعنی تاکید بر تمرکزگرایی، بخشی‌نگری، فقدان فرهنگ برنامه‌ریزی در سطوح مدیریتی و مانند آن بر می‌گردد (سیف‌الدینی و همکاران، ۱۳۸۹). بنابراین، بررسی و شناخت وضعیت مناطق، قابلیت‌ها و تنگناهای آن در برنامه ریزی به منظور توسعه از اهمیت به سزایی برخوردار است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۹).

یکی از حوزه‌هایی که در آن بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های منطقه‌ای برای توسعه متعادل و یکپارچه و به طور کلی پایدار، امکان‌پذیر است، صنعت گردشگری است. به سبب اینکه گردشگری می‌تواند نقش زیادی در تحقق رشد، تولید، صادرات و ارزآوری در کشور داشته باشد، می‌تواند به کانون توجه و برنامه‌ریزی در جهت تحقق برنامه‌های توسعه‌ای تبدیل شود. در این راستا، با توجه به اهمیت مباحث منطقه‌ای، صنعت گردشگری باید با شناسایی حساب‌شده و برنامه‌ریزی‌شده ظرفیت‌ها و توانمندی‌ها، اقدامات مناسبی جهت استفاده بهینه آنها و همچنین توسعه و گسترش اثرات مثبت گردشگری در سطح منطقه‌ای را فراهم نماید. توسعه منطقه‌ای گردشگری یکی از راهبردهایی است که در بسیاری از کشورها مورد توجه قرار گرفته است (Lee & Chang, 2008). سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه تلاش می‌کنند با مهیا ساختن و ارزشمند نمودن جاذبه‌های گردشگری در سطح منطقه‌ای، از فرصت‌های حاصل از ابعاد مثبت این صنعت بهره‌مند شوند (Rosentraub & Joo, 2009). توسعه مکمل‌گرا با تاکید بر چارچوب توسعه منطقه‌ای در مفهوم تمرکز جغرافیایی کسب و کارهای مربوط به یک صنعت و با دارا بودن روابط درونی ویژه تعریف می‌شود (Cruz & Teixeira, 2010). این رویکرد، در صنعت گردشگری می‌تواند نقش مهمی در بازتوزیع درآمد و اشتغال در توسعه محلی و منطقه‌ای ایفا کند (Torres & Augusto, 2019). با این وجود، تحولات و اقدامات موجود در حوزه گردشگری استان اردبیل نشان می‌دهد که دیدگاه مکمل‌گرایانه و توسعه همه جانبه و یکپارچه به گردشگری کمتر مورد توجه قرار گرفته است. با وجود آنکه داشتن رویکرد مکمل‌گرایی در سطح استان به دلیل تنوع جاذبه‌های گردشگری، قابلیت‌های متنوع، قرارگیری در موقعیت جغرافیایی مناسب و مانند آن، می‌تواند بسیار کارساز بوده و مشکلات موجود را تقلیل دهد؛ اما امکان انجام آن فراهم نگردیده است. مضاف بر این بررسی ادبیات تحقیق نیز نشان می‌دهد که مطالعه جامعی که به شناسایی و تحلیل مفهوم توسعه مکمل‌گرای گردشگری و نقش آن در توسعه منطقه‌ای بپردازد، وجود ندارد. بنابراین این مطالعه به منظور پر کردن خلاهای نظری و نیز یافتن رهنمودهای کاربردی در خصوص توسعه مکمل‌گرای گردشگری انجام می‌گیرد. در نتیجه مسئله اصلی در این پژوهش این است که توسعه مکمل‌گرای گردشگری دارای چه ابعاد و مولفه‌هایی است و تاثیر آن بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای در استان اردبیل چگونه است؟

مبانی نظری

رویکرد مکمل‌گرایی

یکی از رویکردهای موثر توسعه کسب و کارها در محیط‌های پرتنش و در حال تغییر، مدل کسب و کارهای مکمل‌گرا است. ریشه مفهوم

مکمل‌گرایی، برگرفته از تئوری بهینه‌سازی سوپرمدولار^۱ (Milgrom & Roberts, 1990) است. بینش اصلی این تئوری بر این فرض متکی است که اگر در یک مسئله بهینه‌سازی، تابع هدف، بازتاب‌دهنده مکمل بین یک متغیر درون‌زا و یک متغیر برون‌زا باشد، به این معنی که افزایش به مقدار یک واحد در بازده حاشیه‌ای، به افزایشی بیش از یک واحد در تابع هدف منجر شود. این نتایج از روابط مکمل‌گرا پیروی کرده است (Amir, 2019). مکمل‌گرایی عنوان روابط بین مؤلفه‌های یک کل درک می‌شود که به طور متقابل باعث بهبود کیفیت یا جبران کاستی‌های یکدیگر در تشکیل کل می‌گردد (Crouch et al, 2005). این تئوری همچنین در علوم اجتماعی برای تحلیل چگونگی تاثیر تصمیم بر انگیزه‌های دیگران استفاده می‌شود. مکمل‌گرایی زمانی رخ می‌دهد که ارزش یک منبع در حضور سایر منابع مرتبط افزایش یابد. مفهوم مکمل‌گرایی نشان می‌دهد که سود حاصل از ترکیب همزمان دو یا چند فعالیت، بیشتر از مزایایی است که از انجام جداگانه فعالیت‌ها بدست می‌آید (Guisado-González et al, 2016). مکمل‌گرایی نتیجه تعامل واحدهای همگن یا ناهمگن است که روابط متقابل واحدهای مجزا و تکامل آنها ارزش بالاتری نسبت به عملکرد جداگانه آنها ایجاد می‌کند (Lokshin et al, 2008; Grandori & Furnari, 2009).

داشتن رویکرد مکمل‌گرا می‌تواند درک جامع و بالقوه‌ای نسبت به یک مفهوم یا پدیده شکل دهد (Al-Sheyadi et al, 2019). البته باید توجه داشت که مکمل بودن صرفاً در ارتباط بین دو عامل ایجاد نمی‌شود؛ بلکه زمانی مکمل‌گرایی شکل می‌گیرد که "ارزش اقتصادی کل با ترکیب دو یا چند عامل، افزایش یابد (Ennen & Richter, 2010). دیدگاه مکمل‌گرایی به خودی خود یک تئوری برای طراحی یا عملکرد سازمانی نیست، بلکه رویکردی برای کمک به محققان در درک پدیده‌های مرتبط و چگونگی ایجاد روابط بین بخش‌های یک سیستم و ایجاد ارزش‌های بالاتر نسبت به عناصر فردی سیستم است (Ennen & Richter, 2010). این دیدگاه به غنای درک ما از نحوه ترکیب و نوآوری روش‌های مختلف و چگونگی شکل‌گیری چنین ترکیباتی در جهت بهبود عملکرد، کمک می‌کند (Ballot et al, 2014). ایده مکمل‌گرایی به صورت تجربی در زمینه‌های مختلف از قبیل تاثیر همکاری بین سازمانی و درون سازمانی بر ارتقا عملکرد (Flynn et al, 2010; Lewis et al, 2010; Wong et al, 2011)، اهمیت هماهنگی تلاش‌های زیست‌محیطی (Al-Sheyadi et al, 2019)، مدیریت منابع انسانی (Cassiman & Veugelers, 2006)، فناوری اطلاعات (Melville et al, 2004) توسعه محصول جدید (Mishra & Shah, 2009) و مدیریت زنجیره تامین (Flynn et al, 2010; Al-Sheyadi et al, 2019) مورد استفاده قرار گرفته است.

مکمل‌گرایی در گردشگری

ایجاد مکمل‌ها در گردشگری می‌تواند به وسیله گروهی از منابع و جاذبه‌ها، مشاغل و موسساتی شکل بگیرد که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در توسعه مقصد نقش دارند و در یک منطقه جغرافیایی خاص متمرکز شده‌اند. در مقصدهای گردشگری، مکمل‌گرایی می‌تواند در نتیجه تعامل عناصر مختلف (مشابه یا متفاوت) بوجود بیاید. گزینه‌های استراتژیک، عناصر تجاری، ابزارهای مختلف، عناصر کسب و کارها (منابع، شرکا، فعالیت‌ها، کاربران، گزاره‌های ارزشی، کانال‌های توزیع، روابط مشتری، هزینه و درآمد) از آن جمله‌اند که می‌توانند در مکمل‌گرایی مقصدها موثر باشند. هر چه این عناصر بیشتر و تعامل فشرده‌تری بین شرکت‌های مختلف وجود داشته باشد، احتمال مکمل‌گرایی بیشتر می‌شود (Ennen & Richter, 2010; Grandori & Furnari, 2009; Cavaco & Crifo, 2014).

زاج و راجرلا^۲ (۲۰۱۱) اظهار می‌کنند که یک مقصد گردشگری، به طور فزاینده‌ای به عنوان "مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و جاذبه‌های درهم تنیده‌ای که به منظور دستیابی به یک تجربه رضایت بخش برای گردشگران باید همکاری کنند، تعبیر می‌شود. علاوه بر این، آلبرخت^۳ (۲۰۱۳) اشاره می‌کند که همکاری با سازمان‌های مختلف به گونه‌ای انجام می‌شود که بتواند جنبه‌های طبیعی، فرهنگی و

¹ Supermodular Optimization Theory

² Zach & Racherla

³ Albrecht

اجتماعی یک مقصد را با هم ترکیب کند و به خدمات مرتبط با آن براساس پاسخگویی به انتظارات گردشگران بپردازد. طبق گفته‌های روحانن و سیئو^۱ (۲۰۱۷) هیچ سازمان گردشگری حتی اگر در یک بخش برجسته باشد، قادر به توسعه یک مقصد گردشگری کارآمد به خودی خود نیست. از این رو شکل‌گیری و توسعه روابط همکارانه و مکمل گرا بین ذینفعان به عنوان پیش شرط توسعه گردشگری پایدار است (Albrekht, 2013). چنین همکاری برای افزایش تقاضای مقصد و برای دستیابی به رشد و توسعه پایدار، رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی می‌تواند موثر باشد (Niculaa et al, 2013). بنابراین، مدیریت مقصدهای گردشگری باید به عنوان شبکه‌ای متشکل از سازمان‌های مستقل که دارای مجموعه‌ای از منابع و اهداف تجاری هستند، با مدیریت مشترک بخش‌ها درک شود. به این ترتیب، فعالیت‌های گردشگری، که به سختی ممکن است به صورت جداگانه انجام شوند، از طریق همکاری به صورت محصولات مکمل برای گردشگران ارائه می‌شوند. اعتقاد بر این است که مکمل‌گرایی در گردشگری در افزایش توان رقابت مقصدها موثر است، به این دلیل که این روش به روندهای نوآورانه کمک می‌کند، روابط بین کسب و کارها را تسهیل می‌کند، نیازهای مشتری را برآورده می‌سازد و دانش و اطلاعات لازم برای توسعه را ایجاد می‌کند (Malmberg & Maskell, 2002).

دستاوردهای توسعه منطقه ای

توسعه منطقه‌ای به عنوان بخشی از یک رویکرد جغرافیایی یکپارچه، رسیدگی به مشکلات و مسائل منطقه‌ای از طریق مداخلات توسعه است که به بهترین وجه در سطح منطقه انجام می‌شود (Azis, 2020). در توسعه منطقه‌ای بر این مفهوم تاکید می‌گردد که یک منطقه باید دارای چه ویژگی‌هایی باشد و چگونه طیف وسیعی از عوامل - فراتر از عوامل اقتصادی متعارف - ایده یک منطقه را شکل می‌دهند. هدف از انجام مطالعات در سطح منطقه‌ای، یافتن توانایی‌ها و میزان ظرفیت هر منطقه جهت رشد و توسعه می‌باشد. توسعه منطقه‌ای به این مفهوم است که چگونه می‌توان برای یک منطقه که ممکن است شامل چند شهر یا چند استان برنامه ریزی کرد تا در سطح ملی و جهانی به برتری‌های نسبی دست یافته و به هدف بالفعل شدن پتانسیل‌های آن منطقه نایل شد و از این طریق از توازن در پیشرفت و رشد آن منطقه به صورت همگن بهره‌مند شد. توسعه منطقه‌ای ناشی از ادغام متغیر فضا در موضوع توسعه است و در گفتمان‌های آن، استفاده از مفهوم فضا و منابع مشترک در حال افزایش است (Fudge et al, 2021). بنابراین، به نظر می‌رسد باید مربوط به یک مرجع خاص مکانی - منطقه‌ای باشد. به عبارت دیگر، فرایند توسعه منطقه‌ای مبتنی بر این فرض است که انسان‌ها برای اجرای فعالیت‌های خود به فضا احتیاج دارند، پس دارای مکان خاصی هستند. این فعالیت‌ها ماهیت گوناگون دارند و شامل فعالیت‌هایی می‌شوند که خصوصیات اداری، اقتصادی، سیاسی، تفریحی و اجتماعی دارند. طبق نظر پورترز و همکاران^۲ (۲۰۰۳)، توسعه منطقه‌ای استفاده از فرایندها و منابع اقتصادی موجود برای مناطق است که که منجر به توسعه پایدار و نتایج اقتصادی مطلوب برای یک منطقه می‌گردد و ارزش‌ها و انتظارات اقتصادی ساکنان و بازدیدکنندگان را برآورده می‌سازد (به نقل از Basco, 2015). در این مفهوم، بعد فضا دارای اهمیت است به دلیل آنکه منشا عوامل منطقه‌ای و فرایندهای منطقه‌ای و بازیگران منطقه و رخدادهای درون منطقه را مشخص می‌نماید. بنابراین توسعه منطقه‌ای مبتنی بر فضا و فرایندهای مکانی است (Stimson, 2014).

به طور خلاصه، توسعه منطقه ای مفهومی است که بر دستیابی به توسعه در سطح یک منطقه و براساس پارامترهای منطقه ای تاکید می‌کند. شکل‌گیری توسعه در یک منطقه، دستاوردهایی برای منطقه به ارمغان می‌آورد که این دستاوردها می‌تواند در بهبود سطح زندگی و رفاه شهروندان و کاهش بیکاری، متنوع سازی و تقویت فعالیت اقتصادی، تحریک سرمایه گذاری در بخش‌های خصوصی و دولتی، ارتقا جذابیت‌های محلی و منطقه‌ای و توازن و تعادل منطقه ای مشاهده گردد. (Apostolache, 2014).

پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی در حوزه مکمل‌گرایی و نیز در ارتباط با توسعه منطقه ای و گردشگری انجام گرفته است، برای مثال، دینگ و

¹ Rohanen & Cito

² Portz et al

همکاران^۱ (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای به نقش سیاست‌های منطقه‌ای بر گردشگری در چین پرداختند. نتایج این مطالعه نشان داد که استراتژی توسعه غرب چین تاثیر قابل توجهی بر توسعه گردشگری داشته است. به طوری که تخمین زده شده که این سیاست گذاری، در حدود ۶ درصد، توسعه گردشگری را بهبود بخشیده است. علاوه بر این نتایج تحقیق نشان می‌دهد که استراتژی توسعه غرب چین از طریق ساخت زیرساخت‌ها و مشوق‌های مالیاتی نیز بر توسعه گردشگری در این منطقه تاثیر می‌گذارد. کاستا و لیما^۲ (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای به همکاری در گردشگری و توسعه منطقه‌ای پرداختند. ایشان معتقد است که با توجه به افزایش رقابت بین مقصدها و پیچیدگی روزافزون در مدیریت مقصدهای گردشگری، شکل‌گیری و توسعه مناسبات همکاری بین ذینفعان به عنوان یک الزام موفقیت و پایداری عنوان شده است. نتایج این مطالعه نشان داد که ذینفعان اهمیت همکاری را برای دستیابی به هم‌افزایی مهم تلقی کرده و آن را تضمین‌کننده توسعه گردشگری و سرزمین می‌دانند. هالوا و همکاران^۳ (۲۰۱۸) یک چارچوب جامع برای مدیریت مکمل بین نوآوری در فرایند و محصول در پروژه‌های توسعه محصول و فرایند ایجاد می‌کنند. چارچوب آنها از سه فعالیت و قابلیت شکل می‌گیرد که شامل (۱) شناسایی پیچیدگی و تازگی پروژه با ارزیابی منابع داخلی و خارجی و منابع دانش؛ (۲) به کارگیری مناسب‌ترین مکانیزم (های) ادغام برای نوع مکمل مشخص شده و (۳) استفاده از دانش آموخته شده و تجربه به دست آمده در طول پروژه؛ است. بنر^۴ (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «خوشه‌سازی و تخصصی‌سازی هوشمند: گردشگری در سیاست‌های توسعه منطقه‌ای نهادگرا» استدلال می‌کنند که سیاست‌های خوشه‌سازی و نیز تخصص‌گرایی هوشمند می‌تواند برای توسعه گردشگری نهادگرا، چه در هنگام مطابقت با مشخصات بخش گردشگری و چه در هنگام مطابقت توسعه یکپارچه گردشگری با استراتژی‌های گسترده‌تر و مقطعی توسعه منطقه از ارزش قابل توجهی برخوردار باشند. چنین سیاستی می‌تواند برای توسعه محلی و منطقه‌ای منطقه به شرطی می‌تواند مناسب باشد که این سیاست‌ها به روش نهادی طراحی شده و به یک نهاد خاص که در یک مقصد گردشگری حاکم است پاسخگو باشند. سرانو-بِدا و همکاران^۵ (۲۰۱۷) در مطالعه خود به مکمل‌گرایی بین منابع مختلف دانش (داخلی، خارجی و یا همکاری) پرداختند. نتایج آنها که از طریق مطالعه تجربی در شرکت‌های اسپانیایی انجام شد نشان داد که شواهدی از وجود مکمل در عملکرد نوآوری محصول بین منابع دانش داخلی و خارجی در غیاب همکاری و جایگزینی بین منابع دانش خارجی و همکاری در حضور منابع داخلی وجود دارد. ووکویچ و همکاران^۶ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای به بررسی مکمل‌گرایی بین توسعه گردشگری روستایی و انواع مختلف گردشگری سلامت در صربستان پرداختند. آنها در این مطالعه پس از بررسی گردشگری روستایی و گردشگری سلامت در صربستان تلاش نمودند بین این دو نوع گردشگری روابطی را ایجاد نمایند. از نظر آنها در وحله اول برای ایجاد این ارتباط منابع اساسی است که صربستان برای توسعه این دو نوع گردشگری در اختیار دارد. از طرف دیگر توجه به تمایلات و روندهای جدید در بازار گردشگری نیز ضروری است. آنها در نهایت معتقدند که همکاری هم‌افزایانه بین این اشکال گردشگری نتایج بهتری را برای صربستان تضمین می‌کند و جایگاه این کشور را در بازار بین‌المللی گردشگری بهبود خواهد داد. همچنین، عینالی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با تحلیل اثرگذاری و اولویت‌بندی جاذبه‌های گردشگری در راستای سرمایه‌گذاری و توسعه منطقه‌ای در استان لرستان، نشان دادند که شاخص‌های گردشگری با توسعه منطقه‌ای مرتبط بوده و ابعاد اقتصادی نیز بالاترین ارتباط را با توسعه منطقه‌ای دارد. این مطالعه با استفاده از مدل تاپسیس مناطق گردشگری استان لرستان را از نظر سطح برخورداری از گردشگری طبقه‌بندی کرده است. علیزاده (۱۳۹۲) پایان‌نامه‌ای با عنوان «تبیین نقش و کارکرد مکمل‌گرایی در برنامه‌ریزی مناطق شهری چندمرکزی، مورد مطالعاتی: منطقه شهری آمل - بابل - قائمشهر - ساری» انجام داد. در این مطالعه نتیجه گرفته شده که فواصل نزدیک شهرها و سکونتگاه‌های این شبکه شهری، نوع استقرار، خصوصیات اشتغال و ارتباط کارکردی بین آنها، قابلیت‌های ویژه‌ای برای استفاده از مزیت‌های همکاری و مکمل‌گرایی به وجود آورده است. این مطالعه، توسعه مکمل‌گرا برای منطقه

1 Deng et al

2 Costa & Lima

3 Hullova et al

4 Benner

5 Serrano-Bedia et al

6 Vukovic et al

شهری چندمرکزی را در سه بعد مورفولوژیک (ریخت‌شناسی)، فضایی- کارکردی و هویتی- ظرفیتی مورد توجه قرار داده است. این ابعاد سه‌گانه، به عنوان الزامات اصلی تحقق هم‌افزایی و مکمل‌گرایی منطقه شناخته می‌شوند.

جمع‌بندی بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه مطالعاتی در حوزه مکمل‌گرایی گردشگری و توسعه منطقه‌ای انجام شده است، اما مطالعه منسجمی که بتواند به طور جامع به شناسایی ابعاد و مولفه‌های توسعه مکمل‌گرایی گردشگری بپردازد و نیز به نقش آن در دستاوردهای توسعه منطقه‌ای بپردازد، موجود نیست. بنابراین این مطالعه به دنبال پر کردن شکاف موجود در ادبیات توسعه مکمل‌گرایی گردشگری است.

داده و روش‌ها

تحقیق حاضر یک پژوهش آمیخته اکتشافی است که در دو مرحله متوالی کیفی و سپس کمی انجام گرفته است. از نظر هدف، تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کاربردی است و از نظر ماهیت و روش در بخش کیفی از نوع اکتشافی است، زیرا به دنبال شناسایی و کشف عوامل شکل‌دهنده توسعه مکمل‌گرا در گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه‌ای است و در بخش کمی توصیفی- پیمایشی است، به دلیل آنکه با استفاده از نظرسنجی از خبرگان به صورت میدانی به دنبال بررسی و تایید مدل و ارتباط بین توسعه مکمل‌گرایی گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه‌ای است. فرایند انجام تحقیق به گونه‌ای است که ابتدا با استفاده از فراترکیب و مصاحبه با خبرگان ابعاد و مولفه‌های توسعه مکمل‌گرایی گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه‌ای شناسایی شد و سپس در بخش کمی با استفاده از معادلات ساختاری به اعتباریابی مدل بدست آمده و بررسی ارتباط بین مفاهیم با تاکید بر استان اردبیل پرداخته شده است. ابزار مورد استفاده برای گردآوری داده‌ها، مصاحبه، اسناد و مدارک آرشیوی و پرسشنامه است. جامعه آماری این تحقیق شامل مقالات داخلی و خارجی مرتبط با موضوع تحقیق (در قسمت فراترکیب) و خبرگان دانشگاهی، مدیران سازمان‌های دولتی و کسب و کارهای گردشگری استان اردبیل (در قسمت مصاحبه و بخش کمی) می‌باشد. حجم نمونه شامل ۵۹ مطالعه داخلی و خارجی، ۱۸ نفر از خبرگان برای مصاحبه به روش هدفمند و ۱۱۰ نفر از خبرگان برای بخش کمی با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس می‌باشد. در نهایت، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از فراترکیب با تکنیک تحلیل محتوای کیفی، تحلیل مضمون (قسمت مصاحبه) و در بخش کمی از معادلات ساختاری با نرم افزار SMART-PLS برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

یافته‌ها

بخش کیفی

فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که نتایج مطالعات مختلف در یک حوزه خاص را با یکدیگر ترکیب می‌کند. این مطالعات از طریق ادبیات و براساس ارتباط آنها با پرسش پژوهش انتخاب می‌گردد. طبق فرایند فراترکیب، مطالعات مرتبط با پرسش پژوهش مورد بررسی دقیق قرار گرفته و با ترکیب آنها، نگرشی جدید نسبت به مفهوم مورد نظر ایجاد می‌شود. برای انجام فراترکیب، در این پژوهش از روش هفت مرحله‌ای فراترکیب سندولسکی و باروسو^۱ (۲۰۰۷) استفاده شده است که در جدول (۱) نشان داده شده است

¹ Sandelowski & Barroso

جدول ۱. مراحل هفتگانه فراترکیب

شرح مرحله در پژوهش حاضر	عنوان مرحله	مراحل فراترکیب
مولفه های شکل دهنده توسعه مکمل گرای گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه ای چیست؟	تنظیم سوالات پژوهش	گام اول
بررسی مقالات مرتبط با کلیدواژه های مکمل گرایی، مکمل گرایی در گردشگری، توسعه منطقه ای به دو زبان فارسی و انگلیسی در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۱	بررسی نظام مند متون	گام دوم
بررسی و انتخاب مقاله های مناسب براساس مرتبط بودن عنوان، چکیده، محتوی و روش استخراج کدهای معنادار از منابع (جدول ۲)	جست و جو و انتخاب مقاله های مناسب	گام سوم
طبقه بندی کدها در قالب مضامین فرعی، سازمان دهنده و مضامین فراگیر (جدول ۳)	استخراج اطلاعات مقاله	گام چهارم
استفاده از توافق درون موضوعی	تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته	گام پنجم
ارائه مدل (شکل ۲)	کنترل کیفیت	گام ششم
	ارائه یافته ها	گام هفتم

مطابق با جدول (۱) در گام اول، سوال اصلی پژوهش به منظور انجام فراترکیب تنظیم شده است که عبارت از چپستی مولفه های شکل دهنده توسعه مکمل گرای گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه ای است. در گام دوم به بررسی نظام مند متون پرداخته شده است. برای این منظور بازه زمانی مورد نظر برای جستجو از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ و براساس واژه های مکمل گرایی، مکمل گرایی در گردشگری و توسعه منطقه ای به دو زبان فارسی و انگلیسی در پایگاه های علمی مختلف نظیر در پایگاه های داده، نشریه های داخلی و خارجی از قبیل Science direct؛ Emerald insight؛ Scopus؛ Google Scholar؛ پایگاه مرکز علمی جهاد دانشگاهی (SID)؛ پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)؛ بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran) و پرتال جامع علوم انسانی انجام گرفت. گام سوم به جستجو و انتخاب مقاله های مناسب اختصاص دارد که از میان مقاله های یافته شده، پس از بررسی عنوان، چکیده، محتوا و روش، تعداد ۵۹ مقاله برای تحلیل فراترکیب انتخاب شد. گام چهارم به استخراج نتایج اشاره دارد و طبق آن اطلاعات استخراج شده از مقاله های انتخاب شده در قالب جدول (۲) تنظیم شده است. این جدول شامل کدهای شناسایی شده و منابع آن می باشد. در مجموع تعداد ۷۳ کد در کدگذاری اولیه شناسایی شد.

جدول ۲. کدگذاری اولیه فراترکیب

منابع	کد	ردیف
Khraishi et al, 2020	سازگاری اهداف (همسویی اهداف)	۱
Khraishi et al, 2020	ساختار مسطح و انعطاف پذیر،	۲
Miranda et al, 2011; Amores-Salvadó et al, 2015; Baldwin, 2018; Nagy et al, 2018; Nematpour et al, 2021; Garcés-Ayerbe & Cañón-de-Francia, 2018	هماهنگی بین اجزا	۳
Ozusaglam et al, 2018	همگام سازی واحدهای سازمانی	۴
Chi & Levitas, 2015; Romao & Neuts, 2017; Matous, 2017	مکمل بین واحدی	۵
Baldwin, 2018; Neirotti & Raguseo, 2021; Khraishi et al, 2020; Weidenfeld et al, 2011; Nagy et al, 2018	وابستگی متقابل وظایف و واحدها	۶
Markard & Hoffmann, 2016; Plagerson & Stuart, 2018	همسویی منافع	۷
Markard & Hoffmann, 2016; Nematpour et al, 2021	توجه به تغییرات آتی	۸
Ozusaglam et al, 2018	استراتژی انطباق	۹
Kinderis & Danieliene, 2019	همزیستی	۱۰
Kinderis & Danieliene, 2019	همگرایی	۱۱
Trencher & Heijden, 2019; Baldwin, 2018	تعاملات سیاستی عمودی و افقی	۱۲
Trencher & Heijden, 2019; Haus-Reve et al, 2019; Baldwin, 2018	تعاملات داخلی و خارجی	۱۳

Pinnington & Ayoub, 2019	تعامل هم افزا بین مشاغل	۱۴
Khraishi et al, 2020	تعامل بین اهداف و نتایج	۱۵
Hullova et al, 2018	مدیریت سطوح	۱۶
Ozusaglam et al, 2018; Love & Roper, 2009; Woo, 2006	بازسازماندهی فرایندها	۱۷
Nematpour et al, 2021	جامع نگری	۱۸
Nagy et al, 2018; Hullova et al, 2018	یکپارچگی ساختاری	۱۹
Petrou et al, 2007; Romao & Neuts, 2017	پیوندهای بین بخشی	۲۰
Ryoo & Kim, 2014; Haus-Reve et al, 2019; Deng et al, 2019; Hullova et al, 2018; ۱۳۹۰; حاجی محمدامینی و همکاران،	همکاری بین کسب و کارها	۲۱
Ryoo & Kim, 2014; Baldwin, 2018; Romao & Neuts, 2017; Markard & Hoffmann, 2016; ۱۳۹۰; حاجی محمدامینی و همکاران،	روابط همکارانه	۲۲
Pinnington & Ayoub, 2019; Weidenfeld et al, 2011; Love & Roper, 2009; Ceccagnoli et al, 2013	اتحاد استراتژیک	۲۳
Haus-Reve et al, 2019; Chi & Levitas, 2015; Weidenfeld et al, 2011; Potts, 2010	شبکه سازی	۲۴
Azis, 2020; Ballot et al, 2014; Haus & Heinelt, 2005; Ndubisia et al, 2019; Baldwin, 2018; Hullova et al, 2018; Romao & Neuts, 2017; Markard & Hoffmann, 2016; Nematpour et al, 2021	ارتباطات متقابل	۲۵
Pinnington & Ayoub, 2019	رفتار تعاونی	۲۶
Khraishi et al, 2020	ایجاد فضای همکاری	۲۷
Al-Sheyadi et al, 2019; Khraishi et al, 2020	همکاری بین بخشی	۲۸
Matous, 2017	نقش بازیگر کانونی	۲۹
Gyrd-jones & Kornum, 2013; Chi & Levitas, 2015; Nibigira, 2019; ۱۳۹۳; علی اکبری و همکاران،	همکاری و مشارکت ذینفعان	۳۰
Pinnington & Ayoub, 2019; Ryoo & Kim, 2014; Ballot et al, 2014; Rehm & Goel, 2016; Deitz et al, 2010; Cobeña et al, 2016; Markard & Hoffmann, 2016; Woo, 2006	دسترسی به منابع کمیاب	۳۱
Nibigira, 2019; Deitz et al, 2010; Ceccagnoli et al, 2013; Ozusaglam et al, 2018	ترکیب منابع	۳۲
Neirotti & Raguseo, 2021; Rehm & Goel, 2016	ایجاد توازن در منابع	۳۳
Neirotti & Raguseo, 2021; Boling et al, 2017	ادغام با تامین کنندگان	۳۴
Woo, 2006; Cao et al, 2019; Kinderis & Danieliene, 2019; Plagerson & Stuart, 2018; Amerasinghe et al, 2017; Woo, 2006	هم افزایی عملیاتی	۳۵
Kinderis & Danieliene, 2019; Gyrd-jones & Kornum, 2013	انسجام بین فعالیت ها	۳۶
Kinderis & Danieliene, 2019; Rehm & Goel, 2016; Nagy et al, 2018; Boling et al, 2017	پیکربندی مجدد فعالیت ها	۳۷
Ozusaglam et al, 2018; Nagy et al, 2018	تناسب بین شیوه ها	۳۸
Woo, 2006; Amerasinghe et al, 2017; Gyrd-jones & Kornum, 2013	فرصت‌های اشتراک فعالیت ها	۳۹
Kinderis & Danieliene, 2019	روابط مصرف کننده	۴۰
Kinderis & Danieliene, 2019	بهبود دسترسی مشتری	۴۱
Torres & Augusto, 2019	انعطاف پذیری تولید	۴۲
Aversa et al, 2020; Kinderis & Danieliene, 2019; زنگی آبادی و همکاران، ۱۳۹۹	هم افزایی تولیدکنندگان	۴۳
Ryoo & Kim, 2014; Al-Sheyadi et al, 2019	توسعه محصول مشترک	۴۴

Ryoo & Kim, 2014; Dibiaggio et al, 2014; Cao et al, 2019; Shahraki, 2019; Hullova et al, 2018	توسعه دانش	۴۵
Dibiaggio et al, 2014; Shahraki, 2019; Hullova et al, 2018; Cobeña et al, 2016; Amerasinghe et al, 2017	پایگاه دانش منسجم	۴۶
Aversa et al, 2020; Cao et al, 2019; Fakhreddine & Castonguay, 2019; Ceccagnoli et al, 2013; Love & Roper, 2009; Ryoo & Kim, 2014; Al-Sheyadi et al, 2019; Shahraki, 2019; Hullova et al, 2018; Amerasinghe et al, 2017	اشتراک دانش	۴۷
Woo, 2006; ۱۳۹۹، همکاران، الداغی و همکاران،	ایجاد محیط کارآفرینی	۴۸
Ballot et al, 2014; Potts, 2010	خوشه‌های نوآورانه	۴۹
Ballot et al, 2014; Khraishi et al, 2020; Kinderis & Danieliene, 2019	مکمل‌گرایی در اشکال مختلف نوآوری	۵۰
Miranda et al, 2011; Love & Roper, 2009	فرایندهای یادگیری داخلی	۵۱
Fakhreddine & Castonguay, 2019; Ceccagnoli et al, 2013; Amores-Salvadó et al, 2015; González et al, 2014; Love et al, 2014	ظرفیت جذب	۵۲
Khraishi et al, 2020; Al-Sheyadi et al, 2019; Ndubisia et al, 2019	اشتراک قابلیت‌ها	۵۳
Amerasinghe et al, 2017; Kinderis & Danieliene, 2019; Plageron & Stuart, 2018; Deng et al, 2019; Apostolache, 2014	ظرفیت سازی	۵۴
Fakhreddine & Castonguay, 2019	درجه باز بودن	۵۵
Garcés-Ayerbe & Cañón-de-Francia, 2018; Khraishi et al, 2020; Al-Sheyadi et al, 2019	انعطاف پذیری	۵۶
Isabel-María et al, 2019; Ozusaglam et al, 2018; Baldwin, 2018	ترکیب بهینه	۵۷
Woo, 2006; Ceccagnoli et al, 2013; Markard & Hoffmann, 2016; زیاری و همکاران، ۱۳۹۹؛ زالی و زمانی پور، ۱۳۹۵؛ زنگی آبادی و همکاران، ۱۳۹۹	استفاده از تکنولوژی‌های جدید	۵۸
Ceccagnoli et al, 2013; Boling et al, 2017	اشتراک گذاری فناوری	۵۹
Gyrd-jones & Kornum, 2013; Woo, 2006	ارزش‌های فرهنگی کلیدی	۶۰
Gyrd-jones & Kornum, 2013	تحرك اجتماعی	۶۱
Gyrd-jones & Kornum, 2013; Plageron & Stuart, 2018	تبادلات اجتماعی	۶۲
Gyrd-jones & Kornum, 2013	هویت سازی در جامعه	۶۳
Gyrd-jones & Kornum, 2013	تعامل خرده فرهنگ ها	۶۴
Woo, 2006; ۱۳۹۴، آقاجانی و ازکیا،	سازگاری فرهنگی	۶۵
Gyrd-jones & Kornum, 2013; Plageron & Stuart, 2018	ارتباطات اجتماعی	۶۶
Gyrd-jones & Kornum, 2013; Chi & Levitas, 2015; Fakhreddine & Castonguay, 2019	هنجارهای اجتماعی	۶۷
Fakhreddine & Castonguay, 2019; Petrou et al, 2007; Woo, 2006; Cao et al, 2019; Costa & Lima, 2018; Azis, 2010	اعتماد بین بازیگران	۶۸
Costa & Lima, 2018; Boling et al, 2017; Pinnington & Ayoub, 2019	تعهد متقابل	۶۹
زالی و زمانی پور، ۱۳۹۵	برند شدن منطقه‌ای	۷۰
رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۶؛ رهنما و همکاران، ۱۳۹۷؛ زیاری و همکاران، ۱۳۹۹؛ زنگی آبادی و همکاران، ۱۳۹۹	رقابت پذیری مناطق	۷۱
Apostolache, 2014; ۱۳۹۶، وئوقی لنگ و همکاران،	متنوع‌سازی و تقویت فعالیت اقتصادی،	۷۲
Deng et al, 2019	توازن و تعادل منطقه	۷۳

گام پنجم به تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌ها اختصاص دارد و طبق آن کدهای شناسایی شده در مرحله قبل سازماندهی می‌شود و در گروه‌هایی در قالب مضامین سازمان دهنده طبقه‌بندی می‌شود. با توجه به اینکه مرحله شامل دو بخش فراترکیب و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه است، بنابراین، نتایج این مرحله پس از ترکیب با کدهای حاصل از مصاحبه در جدول (۶) نشان داده شده است.

در گام ششم به کنترل کیفیت فرایند کدگذاری پرداخته شده است. براساس روش توافق درون موضوعی و توافق بین دو گذار، برای تایید اعتبار کدگذاری از مقایسه نظر پژوهشگر با یک خبره استفاده می‌گردد. با توجه به نتایج بدست آمده، می‌توان گفت که استخراج کدها از پایایی مناسبی برخوردار است. در نهایت در مرحله هفتم، یافته‌های فراترکیب در قالب الگوی مفهومی تحقیق ارائه می‌شود. پس از شناسایی کدهای فرعی (مضامین فرعی) و مضامین سازمان دهنده در مراحل قبل، در این مرحله مفاهیم فراگیر انتخاب شدند و مطابق با آن الگوی مفهومی تحقیق تدوین گردید که در شکل (۱) به همراه نتایج بخش تحلیل مصاحبه ارائه شده است.

جدول ۳. توافق درون موضوعی

مرحله	تعداد کدها	تعداد توافقات	پایایی بین دو کدگذار
فراترکیب	۷۳	۲۸	٪۷۷

تحلیل مصاحبه

بخش دوم مرحله کیفی به تحلیل مصاحبه‌های انجام گرفته با خبرگان اختصاص دارد. در این تحقیق با ۱۸ نفر از خبرگان مصاحبه انجام گرفت. مبنای انتخاب تعداد افراد برای مصاحبه براساس اشباع نظری بود و مصاحبه با خبرگان تا زمان دریافت اطلاعات جدید تداوم یافت. جدول (۴) اطلاعات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در مصاحبه را نشان می‌دهد.

جدول ۴. اطلاعات جمعیت شناختی مصاحبه‌شوندگان

متغیر	ویژگی	فراوانی
جنسیت	مرد	۱۶
	زن	۲
تحصیلات	لیسانس	۲
	فوق لیسانس	۵
	دکتری	۱۱
حوزه تحصیلی	گردشگری	۷
	مدیریت	۳
	جغرافیا	۴
	سایر موارد	۴

فرایند انجام مصاحبه به این صورت بود که با طرح سوالات مرتبط با اهداف تحقیق و در زمینه شناسایی مولفه‌ها و ابعاد توسعه مکمل گرای گردشگری و دستاوردهایی که در نتیجه تاثیر توسعه مکمل گرای گردشگری در سطح منطقه ایجاد می‌شود، مورد پرسش و نظرخواهی قرار گرفت. مصاحبه انجام شده پس از بررسی دقیق براساس روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفتند. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است (ایرانی و همکاران، ۱۴۰۰). این روش فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (Braun & Clarke, 2006). تحلیل مضمون براساس رویه‌ای مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات اساسی در متن)، مضامین سازمان دهنده (مقولات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه)، و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن در حکم یک کل) را سازماندهی می‌کند و سپس به صورت شبکه‌ای از مضامین رسم می‌شوند که در آن روابط بین این سه سطح نشان داده می‌شود (عابدی جعفری و

همکاران، ۱۳۹۰). مبتنی بر فرایند انجام تحلیل مضمون، پس از ثبت مصاحبه‌ها، کدگذاری به منظور شناسایی مضامین پایه انجام گرفت و نتایج مربوط به آن براساس مصاحبه‌ها به تفکیک در جدول (۵) نشان داده شده است.

جدول ۵. مضامین پایه استخراج شده از مصاحبه‌ها

شماره مصاحبه	مضامین فرعی
مصاحبه اول	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ همکاری بین کسب و کارها؛ زنجیره مقصدهای گردشگری؛ استفاده از فناوری‌های نوین؛ ایجاد تورهای مکمل؛ هم‌افزایی عملیاتی؛ روحیه جمع‌پذیری؛ همگام‌سازی واحدهای سازمانی
مصاحبه دوم	ارتباطات متقابل؛ اعتماد بین بازیگران؛ همکاری و مشارکت ذینفعان؛ آینده‌نگری؛ رقابت‌پذیری مناطق؛ همکاری بین کسب و کارها؛ یادگیری نحوه مکمل‌سازی؛ همسویی منافع
مصاحبه سوم:	ارتباطات متقابل؛ ظرفیت‌سازی؛ استفاده از فناوری‌های نوین؛ آموزش جامعه محلی؛ تخصص‌گرایی مقصدها؛ جامع‌نگری؛ تعامل دولت و بخش خصوصی
مصاحبه چهارم	همسویی اهداف؛ همسویی منافع
مصاحبه پنجم	ظرفیت‌سازی؛ تورهای گردشگری مکمل؛ همکاری بین ذینفعان
مصاحبه ششم	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ روابط همکارانه؛ آموزش کارکنان؛ همسویی منافع؛ تخصصی‌سازی مقصدها
مصاحبه هفتم	زنجیره مقصدهای گردشگری؛ وابستگی متقابل اجزا و واحدها؛ تورهای گردشگری مکمل؛ همسویی اهداف؛ جامع‌نگری؛ تخصصی‌سازی مقصدها؛ هماهنگی بین (انسجام) اجزا
مصاحبه هشتم	تورهای گردشگری مکمل؛ آموزش جامعه میزبان؛ آموزش گردشگران
مصاحبه نهم	تامین منافع ذینفعان؛ ایجاد تورهای گردشگری مکمل؛ کمک به کاهش نابرابری منطقه‌ای؛ انتفاع اقتصادی کل منطقه؛ شبکه‌سازی؛ استفاده از فناوری‌های نوین
مصاحبه دهم	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ توازن و تعادل در توسعه؛ بازسازماندهی فرایندها؛ ساختار مسطح و منعطف؛ تعامل دولت و بخش خصوصی
مصاحبه یازدهم	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ همکاری و مشارکت ذینفعان؛ استفاده از فناوری‌های نوین؛ رفتار تعاونی؛ همگام‌سازی واحدهای سازمانی؛ یکپارچگی ساختاری
مصاحبه ۱۲	ایجاد فضای همکاری؛ ترکیب دانش؛ اتحاد استراتژیک؛ ظرفیت‌سازی؛ تورهای گردشگری مکمل؛ همکاری و مشارکت ذینفعان؛ هم‌افزایی تولیدکنندگان؛ یادگیری اشتراکی؛ توسعه دانش (هم‌افزا)؛ انسجام بین فعالیت‌ها؛ بازسازماندهی فرایندها
مصاحبه ۱۳	ظرفیت‌سازی؛ روابط همکارانه؛ مکمل‌گرایی در بین اشکال نوآوری؛ یکپارچگی ساختاری؛ جامع‌نگری؛ ارتباطات متقابل؛ همزیستی
مصاحبه ۱۴	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ آموزش جامعه میزبان
مصاحبه ۱۵	همکاری و مشارکت ذینفعان؛ یکپارچگی ساختاری؛ همکاری بین کسب‌وکارها؛ تعامل بین بخش خصوصی و دولتی؛ همسویی منافع
مصاحبه ۱۶	توازن و تعادل در توسعه؛ آموزش جامعه میزبان؛ آموزش کارکنان؛ وابستگی متقابل وظایف و واحدها؛ همکاری بین کسب و کارها؛ جامع‌نگری
مصاحبه ۱۷	تورهای گردشگری مکمل؛ همکاری بین کسب و کارها؛ همسویی منافع
مصاحبه ۱۸	تنوع جاذبه‌های گردشگری؛ آموزش جامعه میزبان؛ آموزش گردشگران؛ ترکیب منابع؛ تورهای گردشگری مکمل؛ تعامل بین بخش خصوصی و دولتی

در ادامه، طبقه‌بندی مضامین پایه و کدهای حاصل از فراترکیب و تحلیل مضمون مصاحبه‌ها (جدول ۲ و ۵) در مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر انجام گرفته است. جدول (۶) نشان می‌دهد که در مجموع تعداد ۱۸ مضمون سازمان دهنده فرعی، ۷ مضمون سازمان دهنده اصلی و دو مضمون فراگیر برای مقوله بندی کدها و مضامین پایه انتخاب شدند. مضمون فراگیر اول توسعه مکمل‌گرایی گردشگری است که دارای ۶ مضمون مکمل‌گرایی سیاستی گردشگری (شامل مضامین سازمان دهنده فرعی سازگاری، شبکه تعامل و یکپارچگی ساختاری)، مکمل‌گرایی همکارانه گردشگری (با مضامین سازمان دهنده فرعی ارتقای روابط، همکاری مشارکتی و مدیریت تعارض ذینفعان)، مکمل‌گرایی فنی گردشگری (با مضامین انعطاف‌پذیری منابع، پایش فرایندها و اثربخشی محصول)، مکمل‌گرایی پویای گردشگری (با مضامین شبکه دانش افزایی، قابلیت نوآوری، توسعه قابلیت‌های مکمل‌گرا، آموزش و یادگیری و مکمل‌گرایی تکنولوژیکی)، مکمل‌گرایی فرهنگی گردشگری (دارای مضامین ترویج منابع اجتماعی و سرمایه اجتماعی) و مکمل‌گرایی سایت‌های گردشگری می‌باشد. مضمون فراگیر دوم دستاوردهای توسعه منطقه‌ای است که دارای ۵ مضمون پایه شامل تعادل و توازن در توسعه

منطقه، رقابت پذیری مناطق، متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، برند شدن منطقه‌ای، بهبود کیفیت و رضایت از زندگی و پایداری منطقه‌ای می‌باشد.

جدول ۶. مقوله بندی یافته‌ها

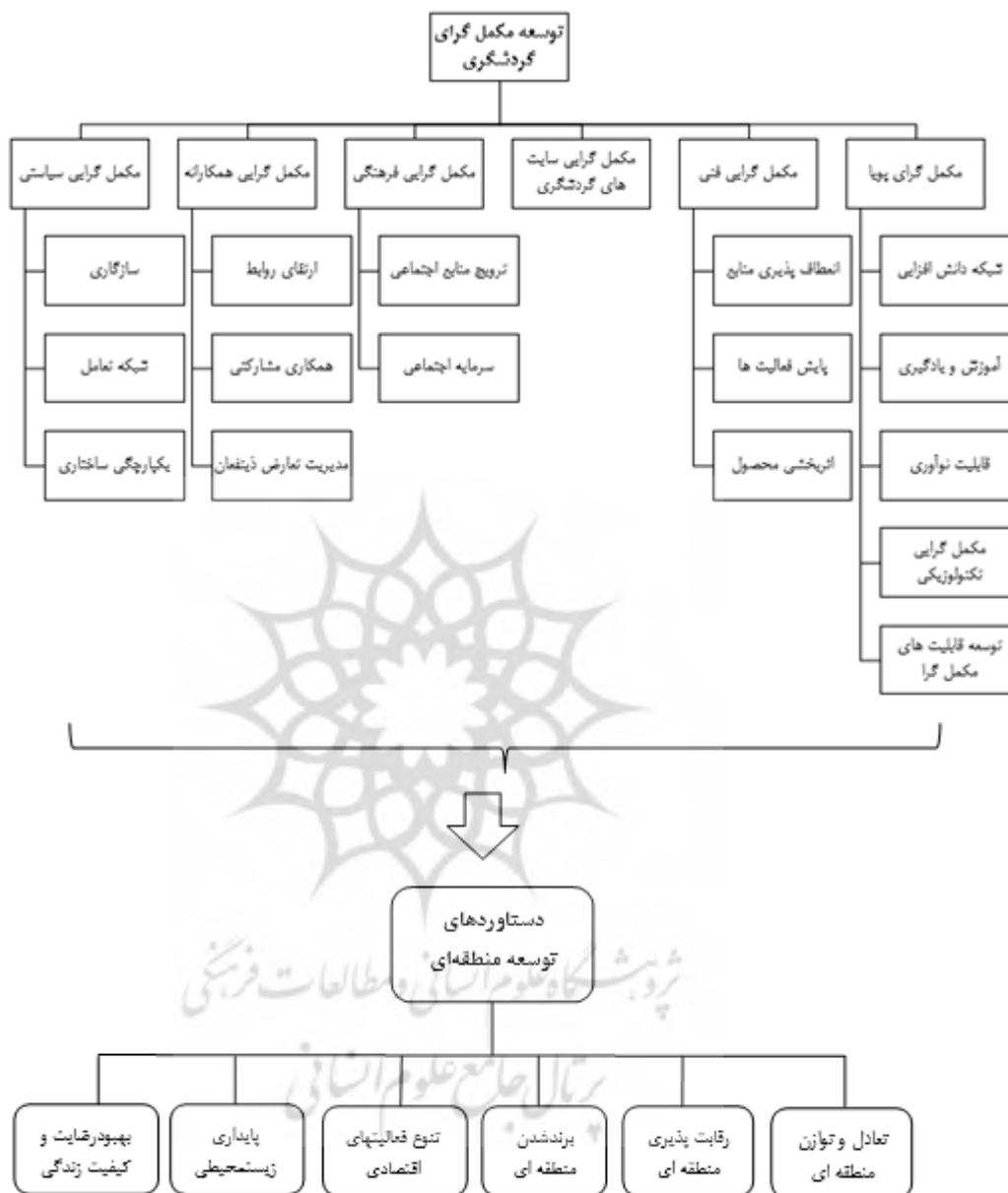
مضامین فرعی	مضامین سازمان دهنده فرعی	مضامین سازمان دهنده اصلی	مضامین فراگیر
وابستگی متقابل واحدهای سازمانی و وظایف آنها	سازگاری (همسویی)	مکمل‌گرایی سیاستی	توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
سازگاری اهداف (همسویی اهداف)			
ساختار مسطح و انعطاف‌پذیر			
همسویی منافع			
هماهنگی درونی و بیرونی			
تاثیر تغییرات آتی در تداوم سازگاری			
همزیستی عناصر یا واحدها	شبکه تعامل		
همگرایی عناصر یا واحدها			
تعامل افقی/عمودی عناصر یا واحدها			
تعامل داخلی/خارجی عناصر یا واحدها			
تعامل کنش‌گران دولتی، خصوصی و مردم	یکپارچگی ساختاری		
مدیریت سطوح			
یکپارچگی برنامه‌ها و سیاست‌ها			
پیوندهای (یکپارچگی) بین بخشی			
ارتباطات متقابل و همکاری‌ها	ارتقای روابط	مکمل‌گرایی همکارانه	
شبکه سازی			
اتحاد استراتژیک	همکاری مشارکتی		
ایجاد فضای همکاری			
همکاری بین کسب و کارها			
همکاری ذینفعان	مدیریت تعارض منافع ذینفعان		
نقش ذینفعان کلیدی			
استراتژی‌های مدیریت تعارض منافع ذینفعان			
ترکیب و توازن منابع	انعطاف پذیری منابع	مکمل‌گرایی فنی	
دسترسی به منابع کمیاب			
ادغام با تامین کنندگان			
انسجام و اشتراک بین فعالیتهای	پایش فعالیت‌ها		
هم افزایی عملیاتی			
بازسازماندهی فرایندها			
تناسب بین فرایندها			
انعطاف پذیری تولید	اثربخشی محصول		
هم افزایی تولیدکنندگان			
توسعه محصول مشترک			
بهبود دسترسی مشتری			
روابط مصرف کننده			
پایگاه دانش منسجم		شبکه دانش افزایی	مکمل‌گرایی پویا
هم افزایی دانش بومی و رسمی			

ترکیب و اشتراک دانش	قابلیت نوآوری	توسعه مکمل گرای گردشگری
مکمل‌گرایی بین انواع نوآوری		
خوشه‌های نوآورانه		
ایجاد محیط کارآفرین	آموزش و یادگیری مکمل‌گرا	
فرایندهای یادگیری داخلی		
یادگیری اشتراکی		
آموزش جوامع میزبان، کارکنان و گردشگران	توسعه قابلیت‌های مکمل‌گرا	
ظرفیت‌سازی		
قابلیت‌سازی آینده‌گرا		
انعطاف‌پذیری		
درجه‌گشودگی		
اشتراک‌قابلیت‌ها	مکمل‌گرایی تکنولوژیکی	
استفاده از فناوریهای نوین		
اشتراک‌گذاری فناوری	-	
ایجاد زنجیره مقصدهای گردشگری		
تنوع بخشی جاذبه‌های گردشگری		
ایجاد تورهای گردشگری مکمل		
تخصیصی شدن مقصدها	ترویج منابع اجتماعی	
روحیه همکاری و مشارکت		
ارزشهای فرهنگی کلیدی		
انگیزش‌های فرهنگی و اجتماعی		
هویت‌سازی اجتماعی محلی		
سازگاری فرهنگی میزبان و مهمان	مکمل‌گرایی فرهنگی	
ارتباطات اجتماعی		
اعتماد بین بازیگران		
هنجارهای اجتماعی	سرمایه اجتماعی	
تعهد متقابل		
تعادل و توازن در توسعه منطقه	-	
رقابت‌پذیری مناطق		
متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی		
برند شدن منطقه‌ای		
بهبود کیفیت و رضایت از زندگی		
پایداری منطقه‌ای		
		دستاوردهای توسعه منطقه‌ای

در نهایت، پس از مقوله بندی و ترکیب یافته‌ها و تعیین مضامین فراگیر در دو مضمون توسعه مکمل‌گرای گردشگری و دستاوردهای منطقه‌ای، الگوی مفهومی تحقیق براساس مضامین حاصل از فرایند کدگذاری و طبقه بندی آنها بدست آمد که در شکل (۱) نشان داده شده است. در الگوی مفهومی ترسیم شده، توسعه مکمل‌گرای گردشگری با دستاوردهای توسعه منطقه‌ای ارتباط دارد. از آنجا که در ادبیات تحقیق، مطالعاتی مبنی بر تاثیر گردشگری و توسعه آن بر توسعه منطقه‌ای وجود دارد (آگویرو و همکاران، ۲۰۱۹؛ دیمتروسکی و همکاران، ۲۰۱۱؛ عینالی و همکاران، ۱۳۹۵ و علی اکبری و همکاران، ۱۳۹۴)؛ بنابراین می‌توان گفت که ارتباط دو مفهوم

فراگیر توسعه مکمل گرای گردشگری (به عنوان حالتی از توسعه گردشگری) با دستاوردهای توسعه منطقه ای، با ادبیات و مبانی نظری تحقیق همخوانی دارد.

شکل ۱. شبکه مضامین تحقیق

یافته های بخش کمی

اطلاعات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در تحقیق در جدول (۷) نشان داده شده است. مطابق نتایج، مردان با ۷۱ درصد، افراد دارای ۴۰-۳۱ سال با ۳۰/۹ درصد، فوق لیسانس با ۴۷/۳ درصد و افراد فعال در حوزه کسب و کارهای گردشگری با ۳۷/۷ درصد حائز اکثریت به ترتیب از نظر جنسیت، سن، تحصیلات و حوزه فعالیت بودند.

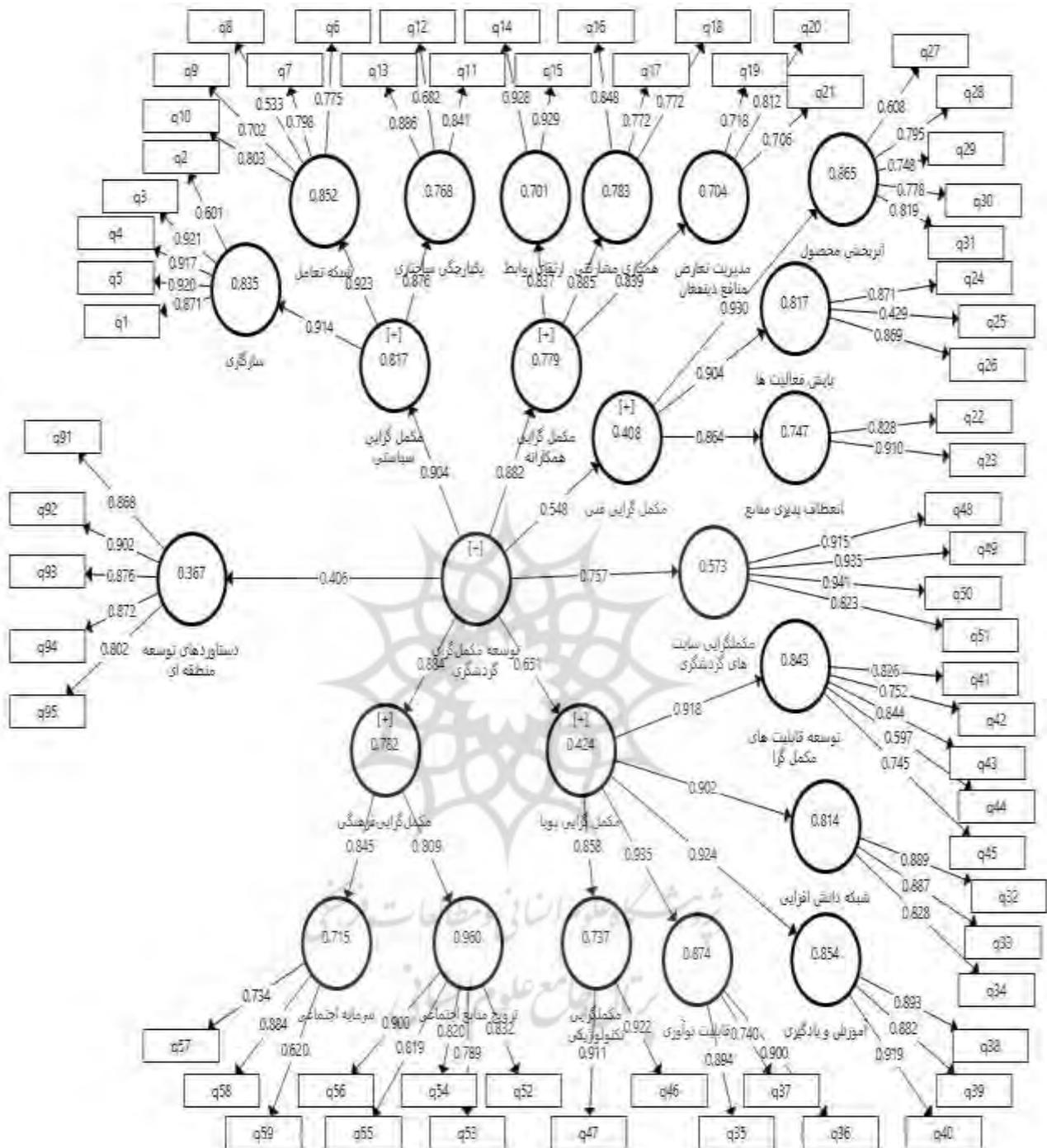

جدول ۷. نتایج ویژگی‌های جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در بخش کمی

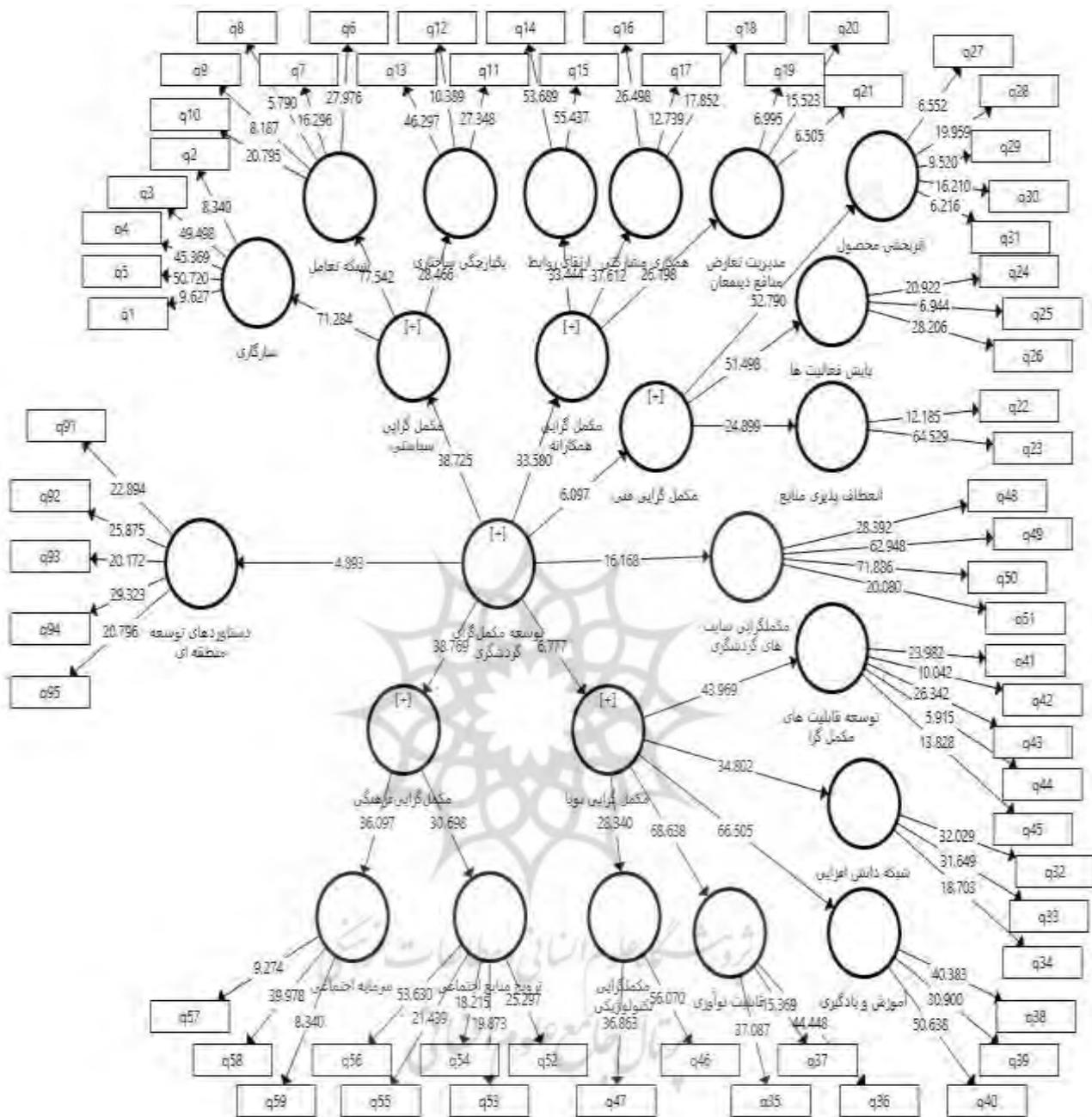
متغیر	ویژگی	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۷۸	۷۱
	زنان	۲۲	۲۹
سن	زیر ۳۰ سال	۲۴	۲۱/۸
	۳۱-۴۰ سال	۳۴	۳۰/۹
	۴۱-۵۰ سال	۲۲	۲۹/۱
	بالای ۵۰ سال	۲۰	۱۸/۲
تحصیلات	لیسانس	۱۴	۱۲/۷
	فوق لیسانس	۵۲	۴۷/۳
	دکتری	۴۴	۴۰
حوزه فعالیت	اجرایی	۳۳	۳۰
	دانشگاهی	۳۶	۳۲/۷
	کسب و کارهای گردشگری	۴۱	۳۷/۷

مدل اندازه گیری

شکل (۲) مدل اندازه گیری در حالت تخمین ضرایب و شکل (۳) مدل اندازه گیری تحقیق در حالت معناداری ضرایب را نشان می دهد. به منظور تایید مدل از نظر شاخص های معادلات ساختاری و مورد قبول بودن شاخص های تحقیق، لازم است کلیه بارهای عاملی بزرگتر از ۱/۹۶ و نیز مقادیر ضرایب تخمین استاندارد بزرگتر از ۰/۴ باشد که نتایج در شکل های ?? و ?? نشان دهنده وجود این شرایط بوده بنابراین مدل تحقیق مورد تایید می باشد.

شکل ۲. مدل اندازه گیری در حالت تخمین ضرایب

شکل ۳. مدل اندازه‌گیری در حالت معناداری ضرایب

همچنین جدول (۸) نتایج روایی و پایایی و کیفیت کلی مدل تحقیق را نشان می‌دهد. برای پایایی شاخص‌های آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی استفاده شد که با توجه به اینکه مقادیر بدست آمده برای سازه‌های تحقیق برای هر دو شاخص بزرگتر از $0/7$ می‌باشد بنابراین پایایی مورد تایید است. جهت سنجش روایی تحقیق از شاخص متوسط واریانس‌های استخراجی (AVE) استفاده شد که به واسطه آنکه مقادیر بدست آمده بیش از $0/5$ می‌باشد بنابراین روایی تحقیق نیز مورد تایید می‌باشد. جهت سنجش کیفیت و برازش مدل از شاخص نیکویی برازش (GOF) استفاده شد که با جایگذاری اعداد در رابطه $GOF = \sqrt{AVE \times R^2}$ مقدار آن $0/709$ بدست آمد که نشان دهنده برازش قوی الگوی مفهومی تحقیق و همسویی آن با چارچوب نظری پژوهش می‌باشد.

جدول ۸. روایی و پایایی و برازش مدل تحقیق

برازش (GOF)	ضریب تعیین (R ²)	روایی (AVE)	پایایی ترکیبی (CR)	آلفای کرونباخ	سازه
۰/۷۰۹	۰/۸۵۴	۰/۸۰۷	۰/۸۲۶	۰/۸۸۰	آموزش و یادگیری
	۰/۸۶۵	۰/۴۴۱	۰/۷۷۸	۰/۷۲۱	اثربخشی محصول
	۰/۷۰۱	۰/۸۶۲	۰/۸۹۲	۰/۸۴۱	ارتقای روابط
	۰/۷۴۷	۰/۷۵۷	۰/۸۶۱	۰/۷۰۸	انعطاف پذیری منابع
	۰/۹۶۰	۰/۶۹۴	۰/۹۱۹	۰/۸۸۹	ترویج منابع اجتماعی
	۰/۸۴۳	۰/۵۷۵	۰/۸۶۹	۰/۸۱۲	توسعه قابلیت‌های مکمل‌گرا
	۰/۸۳۵	۰/۵۱۳	۰/۷۲۱	۰/۷۱۹	سازگاری
	۰/۷۱۵	۰/۵۴۱	۰/۶۲۷	۰/۷۶۰	سرمایه اجتماعی
	۰/۸۵۲	۰/۵۳۲	۰/۸۴۸	۰/۷۷۱	شبکه تعامل
	۰/۸۱۴	۰/۷۵۴	۰/۸۰۲	۰/۸۳۷	شبکه دانش افزایی
	۰/۸۷۴	۰/۷۱۹	۰/۸۸۴	۰/۷۰۳	قابلیت نوآوری
	۰/۷۰۴	۰/۵۹۳	۰/۷۱۰	۰/۶۷۹	مدیریت تعارض منافع ذینفمان
	۰/۷۳۷	۰/۸۴۰	۰/۹۱۳	۰/۸۰۹	مکملگرایی تکنولوژیکی
	۰/۵۷۳	۰/۸۱۹	۰/۸۴۷	۰/۸۲۵	مکملگرایی سایت‌های گردشگری
	۰/۷۸۳	۰/۶۳۷	۰/۸۴۰	۰/۷۱۵	همکاری مشارکتی
	۰/۸۱۷	۰/۵۶۶	۰/۷۸۳	۰/۷۰۲	پایش فعالیت‌ها
۰/۷۶۸	۰/۶۵۳	۰/۸۴۸	۰/۷۳۱	یکپارچگی ساختاری	
۰/۳۶۷	۰/۵۲۵			دستاوردهای توسعه منطقه ای	

مدل ساختاری

در بخش مدل ساختاری به ارتباط بین سازه‌های تحقیق پرداخته می‌شود. جدول (۹) که برگرفته از شکل‌های (۲ و ۳) است، ارتباط بین سازه‌های تحقیق را نشان می‌دهد. براساس نتایج بدست آمده، کلیه ابعاد تحقیق دارای مقدار t-value بزرگتر از ۱/۹۶ و مقدار ضریب مسیر بزرگتر ۰/۴ می‌باشد، بنابراین مدل ساختار تحقیق مورد تایید می‌باشد.

جدول ۹. ارتباط سازه‌های تحقیق

وضعیت	معناداری	ضرایب مسیر	ابعاد فرعی
تایید	۷۱/۲۸۴	۰/۹۱۴	سازگاری (همسویی) ← مکمل‌گرایی سیاستی گردشگری
تایید	۷۷/۵۴۲	۰/۹۲۳	شبکه تعامل ← مکمل‌گرایی سیاستی گردشگری
تایید	۲۸/۴۶۶	۰/۸۷۶	یکپارچگی ساختاری ← مکمل‌گرایی سیاستی گردشگری
تایید	۳۳/۴۴۴	۰/۸۲۷	ارتقای روابط ← مکمل‌گرایی همکارانه گردشگری
تایید	۳۷/۶۱۲	۰/۸۸۵	همکاری مشارکتی ← مکمل‌گرایی همکارانه گردشگری
تایید	۲۶/۱۹۸	۰/۸۳۹	مدیریت تعارض منافع ذینفعان ← مکمل‌گرایی همکارانه گردشگری
تایید	۲۴/۸۹۹	۰/۸۶۴	انعطاف‌پذیری منابع ← مکمل‌گرایی فنی گردشگری
تایید	۵۱/۴۹۸	۰/۹۰۴	پایش‌فعالیت‌ها ← مکمل‌گرایی فنی گردشگری
تایید	۵۲/۷۹۰	۰/۹۳۰	اثربخشی محصول ← مکمل‌گرایی فنی گردشگری
تایید	۳۸/۸۰۲	۰/۹۰۲	شبکه دانش افزایی ← مکمل‌گرایی پویای گردشگری
تایید	۶۸/۶۲۸	۰/۹۳۵	قابلیت نوآوری ← مکمل‌گرایی پویای گردشگری
تایید	۶۶/۵۰۵	۰/۹۲۴	آموزش و یادگیری مکمل‌گرا ← مکمل‌گرایی پویای گردشگری
تایید	۴۳/۹۶۹	۰/۹۱۸	توسعه قابلیت‌های مکمل‌گرا ← مکمل‌گرایی پویای گردشگری
تایید	۲۸/۳۴۰	۰/۸۵۸	مکمل‌گرایی تکنولوژیکی ← مکمل‌گرایی پویای گردشگری
تایید	۳۰/۰۶۱	۰/۹۸۰	ترویج منابع اجتماعی ← مکمل‌گرایی فرهنگی گردشگری
تایید	۳۶/۰۹۷	۰/۸۴۵	سرمایه اجتماعی ← مکمل‌گرایی فرهنگی گردشگری
تایید	۱۶/۱۶۸	۰/۷۵۷	مکمل‌گرایی سایت‌های گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
تایید	۳۸/۷۲۵	۰/۹۰۴	مکمل‌گرایی سیاستی گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
تایید	۳۳/۵۸۰	۰/۸۸۲	مکمل‌گرایی همکارانه گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
تایید	۶/۰۹۷	۰/۵۴۸	مکمل‌گرایی فنی گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
تایید	۶/۷۷۷	۰/۶۵۱	مکمل‌گرایی پویای گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری
تایید	۳۸/۷۶۹	۰/۸۸۴	مکمل‌گرایی فرهنگی گردشگری ← توسعه مکمل‌گرایی گردشگری

در بخش ساختاری همچنین ارتباط بین مفاهیم نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این پژوهش دو مفهوم فراگیر توسعه مکمل‌گرای گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه‌ای شناسایی گردید که براساس یافته‌های حاصل از معادلات ساختاری، نقش توسعه مکمل‌گرای گردشگری بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای در استان اردبیل مطابق جدول (۱۰) می‌باشد. بر این اساس توسعه مکمل‌گرای گردشگری با ضریب مسیر ۰/۴۰۶ و مقدار t-value برابر با ۴/۸۹۳ تاثیر مثبت و معناداری بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای در استان اردبیل دارد.

جدول ۱۰. تاثیر توسعه مکمل‌گرای گردشگری بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای

وضعیت	t-value	ضریب مسیر	جهت تاثیر
تاثیر مثبت	۱۲/۷۸۱	۰/۵۰۶	توسعه مکمل‌گرای گردشگری ← دستاوردهای توسعه منطقه‌ای

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه فرصت‌های جدید در صنعت گردشگری، فرایند تلفیق یافته‌ای از فضای فیزیکی و جامعه انسانی است که اشکال جدید آن در نتیجه تغییر در ارزش‌ها و نگرش‌های زندگی انسان، تکنولوژی پیشرفته، رشد اطلاعات و نیروهای سیاسی به وجود آمده است (قادری و

همکاران، ۱۳۹۹). در واقع، گردشگری بخشی پویاست که می‌تواند زندگی مردم را تحت تاثیر قرار دهد (بریمانی و همکاران، ۱۳۹۶). تصمیم برای اتخاذ چشم انداز مکمل با استفاده از منابع و فعالیت های محلی برای تولید محصولات گردشگری متنوع و یکپارچه (به جای جایگزینی یا تنش و رقابت بین آنها) یکی از استراتژی های قابل توجه برای مقصدهای گردشگری است (Petru et al, 2007). تحقیقات گردشگری بر منطقه به عنوان یک نیروی محرکه مهم در پیوند بخش های مختلف صنعت و امکان ایجاد شبکه‌های مقصد متمرکز شده است (Saxena, 2005). مفهوم توسعه مکمل‌گرا در راستای نگاه منطقه‌ای به توسعه است که تلاش می‌کند از کلیه عناصر و عواملی که در سطح منطقه وجود دارد و می‌تواند در توسعه منطقه اثرگذار باشد، استفاده نماید و به توسعه یکپارچه و متوازن منطقه کمک نماید. توسعه مکمل‌گرای گردشگری تلاش می‌کند از ظرفیت های گردشگری منطقه برای کاهش نابرابری و ارتقای منافع اقتصادی و غیراقتصادی گردشگری در سطح منطقه بهره بگیرد. رویکرد مکمل‌گرایی در توسعه و گردشگری یکی از رویکردهای نوین منطقه‌گرایی است که مطالعات بسیار محدودی در این حوزه انجام گرفته است. بنابراین این مطالعه با هدف شناسایی ابعاد و مولفه های توسعه مکمل‌گرای گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه ای انجام گرفت. از طریق فراترکیب مطالعات پیشین در حوزه مکمل‌گرایی و توسعه منطقه ای و تحلیل دیدگاه خبرگان مشخص گردید که ابعاد توسعه مکمل‌گرای گردشگری شامل مکمل‌گرایی سیاستی، مکمل‌گرایی همکارانه، مکمل‌گرایی فنی، مکمل‌گرایی فرهنگی، مکمل‌گرایی پویا و مکمل‌گرایی سایت های گردشگری است. مطابق با مدل بدست آمده، به منظور ایجاد ساز و کارهای مکمل‌گرا در صنعت گردشگری در مناطق مختلف، در سطوح کلان ابتدا باید از جنبه های سیاستی فضای ایجاد مکمل‌گرایی در کلیه اجزای صنعت فراهم گردد. در این سطح شرکت‌ها و کسب و کارهای مختلف باید از نظر سازگاری با عوامل درونی و بیرونی، شکل‌گیری شبکه تعامل و یکپارچگی ساختاری خود را مهیا نمایند. مکمل‌گرایی سیاستی به یکپارچگی در سیاست‌گذاری به منظور شکل‌گیری تعامل مناسب بین بازیگران و هماهنگی و سازگاری های درونی و بیرونی در گردشگری می‌انجامد و توسعه گردشگری را میسر می‌سازد. اهمیت مکمل‌گرایی سیاستی در توسعه گردشگری با مطالعات پلاگرسون و استوارت^۱ (۲۰۱۸)؛ آمبل^۲ (۲۰۱۵)، اوزوساگلام و همکاران^۳ (۲۰۱۸) و بنر^۴ (۲۰۱۷) مطابقت دارد. مکمل‌گرایی فرهنگی با تاکید بر جنبه های فرهنگی می‌تواند فرهنگ همکاری و تعامل را به بسترسازی نماید. شکل‌گیری مکمل‌گرایی فرهنگی می‌تواند به ترویج منابع اجتماعی و سرمایه اجتماعی که از الزامات توسعه مکمل‌گرا در مقصدهای گردشگری هستند کمک نماید (Gyrd-jones & Kornum, 2013; Petru et al, 2007). همچنین، برای ارتقای قابلیت‌ها و مطابقت با تغییرات، سازمان‌ها و کلیه عوامل باید از نظر نوآوری، دانش افزایی و یادگیری، کسب قابلیت‌ها و ارتقای تکنولوژی های مختلف در قالب مکمل‌گرایی پویا، خود را تجهیز نمایند. از این طریق، مکمل‌گرایی می‌تواند این امکان را در کسب و کارها فراهم سازد که مهارت‌های جدید کسب کنند، از فرصت‌های جدید بهره ببرند، دانش و تجربه های جدید کسب کنند و اثرات هم‌افزایی در منابع و فعالیت‌ها ایجاد کرده و از این طریق مزیت رقابتی خود را ارتقا دهند (Giuliani et al, 2016; Hullova et al, 2018; Kim et al, 2018).

ایجاد مکمل‌گرایی در گردشگری در مکمل‌گرایی فنی بروز می‌یابد که در آن مولفه های انعطاف پذیری در منابع، پایش فرایندها و اثربخشی تولید مورد واکاوی بازمهندسی قرار می‌گیرند. فرایند تولید از کسب منابع تا پردازش و ارائه محصول می‌تواند براساس رویکرد مکمل‌گرایی به طور اثربخش طراحی گردد. لزوم توجه به مکمل‌گرایی فنی در مطالعات کازلنکوا و همکاران^۵ (۲۰۱۴)، رهم و گل^۶ (۲۰۱۶) و اووه^۷ (۲۰۱۰) مورد تاکید قرار گرفته است. بعد دیگر توسعه مکمل‌گرای گردشگری مکمل‌گرایی سایت های گردشگری است که مطابق آن، سایت های گردشگری و مقصدهای موجود در یک منطقه می‌توانند از طریق تنوع بخشی به جاذبه ها، تخصصی سازی

¹ Plagerson & Stuart

² Amable

³ Ozusaglam et al

⁴ Benner

⁵ Kozlenkova et al

⁶ Rehm & Goel

⁷ Ohe

در توسعه گونه‌های گردشگری براساس قابلیت‌ها، ایجاد تورهای ترکیبی مکمل و ... به هم‌افزایی و دستاوردهای مناسبی دست یابند. در نهایت، بعد دیگر توسعه مکمل‌گرایی گردشگری، مکمل‌گرایی همکارانه است که از طریق ارتقای روابط، همکاری مشارکتی و مدیریت تعارض منافع بین ذینفعان انجام می‌گیرد. از مزایای همکاری در گردشگری، بهبود کیفیت محصول گردشگری، کیفیت بهتر خدمات، فرایند تولیدی کارآمدتر و افزایش پایداری مقصدهای گردشگری است (Zach & Racherla, 2011). بنابراین مکمل‌گرایی همکارانه می‌تواند به توسعه مکمل‌گرا در مقصدهای گردشگری منجر شود. مطالعات هاوس-ریو و همکاران^۱ (۲۰۱۹)، کاستا و لیما^۲ (۲۰۱۸) و یه و همکاران^۳ (۲۰۱۶) از جمله مطالعاتی هستند که بر اهمیت همکاری مکمل‌گرایانه تاکید می‌نمایند که نتایج این پژوهش نیز منطبق با مطالعات آنهاست.

از سوی دیگر، نتایج فراترکیب و تحلیل مضمون نشان داد که دستاوردهای حاصل از توسعه در یک منطقه به وسیله کاهش نابرابری و ایجاد تعادل و توازن، متنوع ساختن فعالیت‌های اقتصادی، رقابت‌پذیری مناطق، بهبود وضعیت معیشت و زندگی ساکنان منطقه و ... مشخص می‌گردد. توسعه زمانی می‌تواند در منطقه به طور موثر انجام گیرد و اثرات ملموسی برای منطقه و ساکنان آن به وجود بیاورد که دستاوردهای بلندمدت و پایداری را در سطح منطقه به ارمغان بیاورد. پس از شناسایی ابعاد و مولفه‌های توسعه مکمل‌گرایی گردشگری و دستاوردهای توسعه منطقه‌ای، در مرحله بعد مدل حاصل در استان اردبیل مورد بررسی قرار گرفت. براساس یافته‌ها، توسعه مکمل‌گرایی گردشگری در استان اردبیل تاثیر مثبت و معناداری بر دستاوردهای توسعه منطقه‌ای دارد. به گونه‌ای که توسعه مکمل‌گرایی گردشگری می‌تواند اثرات پایداری در منطقه ایجاد نماید و ساکنان منطقه از این اثرات منتفع شوند. توسعه مکمل‌گرایی گردشگری سبب می‌شود منطقه به عنوان یک مجموعه یکپارچه با اجزای منسجم و به هم پیوسته باشد که در آن اجزای گردشگری، در کنار انجام فعالیت‌های خود، با دیگر بخش‌های گردشگری نیز ارتباط متقابل داشته و اثرات هم‌افزایی ایجاد نمایند. مقایسه این یافته با ادبیات تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه مطالعه‌ای در ارتباط با نقش توسعه مکمل‌گرایی گردشگری در دستاوردهای توسعه منطقه‌ای وجود ندارد اما با این حال نتایج این مطالعه متناسب با نتایج مطالعات آگوپرو و همکاران (۲۰۱۹) در ارتباط با نقش زیرساخت‌های گردشگری (تاسیس فرودگاه) در توسعه منطقه‌ای؛ دیمتروسکی و همکاران (۲۰۱۱) در ارتباط با تاثیر گونه‌های گردشگری (گردشگری روستایی) در توسعه منطقه‌ای؛ عینالی و همکاران (۱۳۹۵) در ارتباط با نقش شاخص‌های گردشگری (اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) در توسعه منطقه‌ای؛ و علی اکبری و همکاران (۱۳۹۴) در ارتباط با نقش مدیریت یکپارچه گردشگری در توسعه منطقه‌ای می‌باشد.

در نهایت، به منظور استفاده و کاربرد نتایج تحقیق در استان اردبیل، پیشنهادات زیر مبتنی بر یافته‌های تحقیق ارائه می‌گردد:

- مدیریت و سیاست‌گذاری منطقه‌ای و جلوگیری از نگاه بخشی و جزیره‌ای در فرایند برنامه‌ریزی و اجرا
- برگزاری تورهای ترکیبی به طوری که از تمام ظرفیت‌های گردشگری استان استفاده شود و گردشگر و درآمد در سطح استان توزیع گردد.
- تمرکززدایی زیرساخت‌ها و اعتبارات گردشگری از مرکز به مناطق اطراف به منظور توسعه متوازن و مکمل‌گرایی گردشگری
- همراستایی و هماهنگی پروژه‌های گردشگری به منظور تقویت یکدیگر در جهت هم‌افزایی منطقه‌ای و جلوگیری از ساخت و احداث پروژه‌های مشابه در سطح استان.

¹ Haus-Reve et al

² Costa & Lima

³ Yeh et al

- تدوین قوانین و مقررات و تعیین حدود و گستره فعالیت کسب و کارهای گردشگری به منظور جلوگیری از بروز تعارض منافع در بین کسب و کارها
- احیا و فعالیت مستمر سازمان ها، شوراهای و مجامع بین بخشی نظیر شورای عالی جهانگردی استانی در جهت تقویت نگاه بین بخشی و کلان به گردشگری استان.
- مشارکت جامعه محلی و ذینفعان گردشگری در فرایند برنامه‌ریزی و اجرا

منابع و ماخذ

- بریمانی، فرامرز؛ رمضان زاده لسبونی، مهدی؛ تبریزی، نازنین؛ نودزاصل، سهند (۱۳۹۷)، ارزیابی رقابت پذیری مقاصد گردشگری سلامت با تاکید بر منابع و جاذبه های محوری (مطالعه موردی: چشمه های آبگرم رامسر)، *جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۲۲، شماره ۶۳، صص ۵۱-۲۷.
- حاجی محمدامینی، صمد؛ تولایی، سیمین و فرجام، رسول (۱۳۹۰). شناسایی و تحلیل خوشه گردشگری در شهر شیراز با استفاده از مدل بسط یافته پورتر، *فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای*، سال اول، شماره سوم، صص ۱۶-۱.
- زنگی آبادی، علی؛ حسینی خواه، حسین و قاسمی، محمدرضا (۱۳۹۹). برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای بر پایه روش آینده پژوهی تحلیل اثرات متقاطع و سناریونویسی سایب (مطالعه موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد)، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۵۲، شماره ۲، صص ۶۷۴-۶۵۷.
- الداغی، زهرا؛ ابراهیمی، عبدالحمید؛ شجاعی، سامره و دیده‌خانی، حسین (۱۳۹۹). تدوین سناریوهای توسعه منطقه گردشگری استان گلستان، با رویکرد آینده پژوهی، *جغرافیا و توسعه*، شماره ۵۸، صص ۷۴-۵۹.
- زالی، نادر و زمانی پور، مسعود (۱۳۹۵). ارائه و پیاده سازی یک مدل جدید برای سناریوسازی در برنامه ریزی منطقه‌ای، *موردشناسی: استان مازندران، جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای*، شماره ۱۸، صص ۲۴-۱.
- زیاری، کرامت‌ا...؛ اسکندری ثانی، محمد؛ کهکی، فاطمه سادات و رامش، سیروس (۱۳۹۹). بررسی راهکارهای توسعه منطقه‌ای استان خراسان رضوی با رویکرد رقابت پذیری منطقه‌ای، *جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)*، سال دهم، شماره ۲، صص ۸۳۹-۸۲۳.
- آقاجانی، حمید و ازکیا، مصطفی (۱۳۹۴). تحلیل جامعه شناختی تاثیرات صنعت گردشگری بر توسعه منطقه‌ای استان گیلان (مورد مطالعه: شهرستان رشت)، *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، سال هفتم، شماره چهارم، صص ۲۸-۷.
- جعفری، فیروز؛ حاتمی، افشار؛ کرمی، سونیا (۱۳۹۹). تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان های کشور بر مبنای شاخص های اقتصادی، *جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۲۴، شماره ۷۴، صص ۷۲-۶۱.
- سیف الدینی، فرانک؛ پناهنده خواه، موسی (۱۳۸۹). چالش ها و موانع برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای در ایران. *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۷۳، ۸۳-۹۸.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ زاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی، *اندیشه مدیریت راهبردی*، سال ۵، شماره ۲، صص ۱۹۸-۱۵۱.
- عینالی، جمشید؛ رومیانی، احمد و اسکندری شهرکی، زهرا (۱۳۹۵). تحلیل اثرگذاری جاذبه‌های گردشگری استان لرستان و اولویت بندی آنها در راستای سرمایه گذاری و توسعه منطقه‌ای، *برنامه ریزی منطقه‌ای*، سال ۶، شماره پیاپی ۲۳، صص ۷۴-۵۹.
- علیزاده، توحید (۱۳۹۲). تبیین نقش و کارکرد مکمل گرایی در برنامه ریزی مناطق شهری چندمرکزی، مورد مطالعاتی: منطقه شهری آمل- بابل - قائمشهر - ساری پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهیدبهبشتی، دانشکده معماری و شهرسازی.
- علی اکبری، اسماعیل؛ رهنمایی، محمدتقی و صفرعلی زاده، اسماعیل (۱۳۹۴). مدیریت یکپارچه گردشگری، راهبردی برای توسعه منطقه‌ای در استان آذربایجان غربی، *برنامه ریزی منطقه‌ای*، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۱۲-۱.
- رهنما، محمدرحیم؛ شاکرمی، کیان و عباسی، حامد (۱۳۹۷). شناسایی و تحلیل پیشران‌های مؤثر بر توسعه منطقه‌ای استان البرز با رویکرد برنامه ریزی سناریو مینا، *آمایش سرزمین*، دوره ۱۰، شماره اول، صص ۱۶۶-۱۳۹.
- رهنمایی، محمدتقی؛ علی اکبری، اسماعیل و صفرعلی زاده، اسماعیل (۱۳۹۶). بررسی وضعیت عوامل مؤثر بر توانمندسازی توسعه گردشگری (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)، *جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۲۱، شماره ۵۹، صص ۱۷۴-۱۵۳.
- وثوقی لنگ، شهرروز؛ سرور، رحیم و زیویار، پروانه (۱۳۹۶). تدوین استراتژی‌های برنامه ریزی توسعه منطقه‌ای با استفاده از مدل SWOT، نمونه موردی استان گیلان، *جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)*، سال هفتم، شماره ۳، صص ۲۷۲-۲۵۵.

- قادری، اسماعیل؛ بابائی، یاور؛ اکبری آریاتان، گلثوم؛ فردوسی، سجاد (۱۳۹۹)، تبیین تاثیر خودکارآمدی کارآفرینی و قابلیت نوآوری بر عملکرد کسب و کارهای گردشگری (مورد مطالعه: شهر تبریز)، *برنامه ریزی و توسعه گردشگری*، دوره ۹، شماره ۳۵، صص ۱۱۲-۱۳۴.
- فرجی راد، خدر و کاظمیان، غلامرضا (۱۳۹۱)، *توسعه محلی و منطقه‌ای از منظر رویکرد نهادی*، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ضرغام بروجنی، حمید؛ بابائی، یاور؛ شیخ حسنی، نرگس (۱۳۹۹)، اثر مسئولیت اجتماعی بر پشتیبانی از گردشگری پایدار در شهر سرعین، *گردشگری و توسعه*، سال ۹، شماره ۴، صص ۱۸۴-۱۶۹.
- ایرانی، حمیدرضا؛ سلطانی، مرتضی؛ جمشیدزاده، مولود؛ بابائی، یاور (۱۴۰۰)، شناسایی عوامل اثرگذار و اثرپذیر در پذیرش شهروندی شرکتی در کسب و کارهای گردشگری، *گردشگری و توسعه*، سال ۱۰، شماره ۱، صص ۳۱۹-۳۰۳.
- Al-Sheyadi A., Muyldermans L. & Kauuppi K., (2019), the complementarity of green supply chain management practices and the impacts on environmental performance, *Journal of Environmental Management* 242 (1) 186-198.
- Amable, B. (2015). Institutional Complementarity: Analysis and Measure. Draft paper prepared for the New Directions in Social Policy Methodology Workshop, Geneva, Switzerland, 15-16 January.
- Amerasinghe, N. et al (2017), Operational framework for complementarity and coherence, *Green Climate Fund Documentation*.
- Amir R. (2019). Supermodularity and Complementarity in Economic Theory. *Economic Theory*, 67, 487-496.
- Amores-Salvadó, J., Martin-de Castro, G., & Navas-López, J. E. (2015). The importance of the complementarity between environmental management systems and environmental innovation capabilities: A firm level approach to environmental and business performance benefits. *Technological Forecasting and Social Change*, 96, 288-297.
- Apostolache M. A. (2014). Regional development in Romania - from regulations to practice. *Procedia Economics and Finance*, 8, 35-41.
- Aversa, P., Haefliger, S., Hueller, F., & Reza, D. G. (2020). Customer complementarity in the digital ll rr nn mmaz'''' uu dd ii oooooooooooooo gg nnn nnnrii 005555. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2020.101985>
- Azis I. J. (2020). *Regional Development and Noneconomic Factors*. Elsevier Ltd, 269-274.
- Baldwin, C. Y. (2018). *How Technology Shapes Organizations*. Design Rules, (19-036).
- Ballot G., Fakhfakh F., Galia F., & Salter A., (2014), the fateful triangle: Complementarities in performance between product, process and organizational innovation in France and the UK, *Research Policy*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2014.07.003>.
- Basco, R. (2015). Family business and regional development-A theoretical model of regional familiness. *Journal of Family Business Strategy*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfbs.2015.04.004>.
- Benner M., (2017), From Clusters to Smart Specialization: Tourism in Institution-Sensitive Regional Development Policies, *Economies* 2017, 5, 26, pp: 1-20.
- Boling, J. R., Mayo, D. T., & Helms, M. M. (2017). Complementarity merger as a driver of change and growth in higher education. *Journal of Organizational Change Management*, 30(1), 27-42.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006), Using thematic analysis nn yyyooluuuuuuuuuuuuuuuu Psychology, 3(2): 77-101.

- Cao, X., Ali, A., Pitafi, A. H., Khan, A. N., & Waqas, M. (2020). A socio-technical system approach to knowledge creation and team performance: evidence from China. *Information Technology and People*, 71871083. <https://doi.org/10.1108/ITP-10-2019-0536>
- Cassiman, B., Veugelers, R., 2006. In search of complementarity in innovation strategy: internal R&D and external knowledge acquisition. *Manag. Sci.* 52 (1), 68–82.
- Ceccagnoli, M., J. Higgins, M., & Palermo, V. (2013). BEHIND THE SCENES: SOURCES OF COMPLEMENTARITY IN R&D. NBER WORKING PAPER SERIES BEHIND.
- Cavaco, S., & Crifo, P. (2014). CSR and Financial Performance: Complementarity between Environmental, Social and Business Behaviours. *Applied Economics*, 46(27), 3323-3338.
- Chi, T. & Levitas, E., (2015), Resource Complementarity, Institutional Compatibility, and Some Ensuing Methodological Issues in Testing the
- Cobeña, M., Gallego, Á., & Casanueva, C. (2016). Heterogeneity, diversity and complementarity in alliance portfolios. *European Management Journal*, 35(4), 464–476. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2016.12.005>
- Costa T. & Lima M. J., (2018), Cooperation in tourism and regional development, *Tourism & Management Studies*, 14(4), 50-62.
- Crouch, C., Streeck W., Boyer, R., Amable, B., Hall, P., and Jackson, G. 2005. "Dialogue on 'Institutional Complementarity and Political Economy'." *Socio-Economic Review*, 3:359-382.
- Cruz, S. C. S. and Teixeira, A. A. C. (2010). The Evolution of the Cluster Literature: Shedding Light on the Regional Studies–Regional Science Debate. *Regional Studies*, Vol. 44.9, pp. 1263–1288.
- Deitz, G. D., Tokman, M., Richey, R. G., & Morgan, R. M. (2010). Joint venture stability and cooperation: Direct, indirect and contingent effects of resource complementarity and trust. *Industrial Marketing Management*, 39(5), 862–873.
- Deng, T., Hu, Y. & Ma, M. (2019). Regional policy and tourism: A quasi-natural experiment. *Annals of Tourism Research*, 74 (1), 1–16.
- Dibiaggio, L., Nasiriyar, M., & Nesta, L. (2014). Substitutability and complementarity of technological knowledge and the inventive performance of semiconductor companies. *Research Policy*, 43(9), 1582–1593.
- Ennen, E., Richter, A., 2010. The whole is more than the sum of its parts—or is it? A review of the empirical literature on complementarities in organizations. *J. Manag.* 36 (1), 207–233.
- Fakhreddine, I. M. O., & Castonguay, Y. (2019). An exploratory study on how SMEs are open to external sources of information. *European Journal of Innovation Management*, 22(5), 765–789.
- Flynn, B., Huo, B., Zhao, X., 2010. The impact of supply chain integration on performance: a contingency and configuration approach. *J. Oper. Manag.* 28 (1), 58–71.
- Fudge M., Ogier O., & Alexander K. A. (2021). Emerging functions of the wellbeing concept in regional development scholarship: A review, *Environmental Science and Policy*, 115, 143-150.
- Garcés-Ayerbe, C., & Cañón-de-Francia, J. (2017). The Relevance of Complementarities in the Study of the Economic Consequences of Environmental Proactivity: Analysis of the Moderating Effect of Innovation Efforts. *Ecological Economics*, 142, 21–30. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.022>

- Love J., & Roper S., (2009), Organizing innovation: Complementarities between cross-functional teams, *Technovation* 29 (2009) 192–203.
- Malmberg, A., & Maskell, P. (2002). The elusive concept of localisation economies: Towards a knowledge-based theory of spatial clustering. *Environment and Planning A*, 34, 429–449.
- Markard, J., & Hoffmann, V. H. (2016). Analysis of complementarities: Framework and examples from the energy transition. *Technological Forecasting and Social Change*, 111, 63–75.
- Matous, P. (2017). Complementarity and substitution between physical and virtual travel for
nn oomnnnnnnnnnnnnni eentt uu ooooooo appoo ppprr oooooo
Research, 99, 61-79
- Matsumoto, M. (2008). Redistribution and regional development under tax competition. *journal of urban economics*, 64, 480-487.
- Melville, N., Kraemer, K., Gurbaxani, V., 2004. Review: information technology and organizational performance: an integrative model of IT business value. *MIS Q.* 28 (2), 283–322.
- Milgrom, P., & Roberts, J. (1990). The economics of modern manufacturing: technology, strategy, and organization. *Am. Econ. Rev.* 80 (3), 511–528.
- Miranda, S. M., Lee, J., & Lee, J. (2011). Stocks and ooo nlllll y oooooooooooonndddddd
aa gggeee tt iiiiii ii yygggg nnaett mmm emiiiiiii iii vv iim nnoormnnnn
Management, 48(8), 382–392
- Mishra, A., Shah, R., 2009. In union lies strength: collaborative competence in new product development and its performance effects. *J. Oper. Manag.* 27 (15), 324–338.
- Nagy, G., Jaakkola, M., & Koporcic, N. (2018). Complementarity versus substitutability of dynamic and operational capabilities in B2B firms: A configurational approach. *Industrial Marketing Management*, 83(1), 1–17.
- Ndubisia N. O., Dayanb M., Yeniarasc V., & Al-hawarid M., (2019), the effects of complementarity of knowledge and capabilities on joint innovation capabilities and service innovation: The role of competitive intensity and demand uncertainty, *Industrial Marketing Management*, <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.05.011>.
- tttttt ttt,, uuuu 22))) Mggggggggoooor pppddd nmnnn ii iiiii tty rr vvdd
Exploring complementarity effects in the positioning of small hotels on online intermediaries. *Information & Management*, 58(1), 103279.
- Niculaa, V., Spânuș, S., & Neagua, R. E. (2013). Regional Tourism Development in Romania - Consistency with Policies and Strategies Developed at EU Level. *Procedia Economics and Finance*, 6, 530–541.
- ee aa ppuu .. ooo ddd,, .. ee z 22)) ymmmmim aaayy ff vvll ppm nrra'' oor mmm
market in the form of future study: A new method of strategic planning, *Futures*, 125, 102650.
- Nibigira, TOURISM DEVELOPMENT IN THE EAST AFRICA COMMUNITY REGION: WHY IS TOURISM DEVELOPMENT A SHARED AGENDA AMONG ONLY SOME EAC COUNTRIES?, A Dissertation Presented to the Graduate School of Clemson University.
- Ohe Y., (2010), evaluating the complementarity of the educational function in agriculture, *Environmental Economics and Investment Assessment*, Vol 131. doi:10.2495/EEIA100211

- Ozusaglam S., Kesidou E., Wong C. W., (2018), Performance effects of complementarity between environmental management systems and environmental technologies, *International Journal of Production Economics* 197 (2018) 112–122.
- Petrou, A., Fiallo Pantzioua, E., Dimaraa E. & Skuras, D. (2007). Resources and activities complementarities: the role of business networks in the provision of integrated rural tourism. *Tourism Geographies*, 9(4), 421-440. DOI: 10.1080/14616680701647634
- Pinnington B. D., & Ayoub R., (2019), Rebuilding supplier relationships: An action research study of contract complementarity, *Journal of Business Research* 101 (2019) 323–333.
- Plagerson S. & Stuart L., (2018), Social, Economic and Environmental Policy Complementarity in the South African Mining Sector, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), Geneva.
- Rehm S., & Goel L., (2016), Using information systems to achieve complementarity in SME innovation networks, *Information and Management*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.im.2016.10.003>.
- Romao J., & Neuts B., (2017), Territorial capital, smart tourism specialization and sustainable regional development: Experiences from Europe, *Habitat International*. pp:1-11
- Rosentraub, M.S., and Joo M. (2009): Tourism and economic development: Which investments produce?, *Tourism Management*, Volume 30, Issue 5, 759–770.
- Ryoo, S. Y., & Kim, K. K. (2014). The impact of knowledge complementarities on supply chain performance through knowledge exchange. *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3029–3040.
- Sandelowski, Margarete; & Barroso, Julie. (2007). *Handbook for synthesizing qualitative research*. New York and London: Springer.
- Sandelowski, Margarete; & Barroso, Julie. (2017). *Handbook for synthesizing qualitative research*. New York and London: Springer.
- Saxena, G. (2005) Relationships, networks and the learning region: case evidence from the Peak District National Park, *Tourism Management*, 26, pp. 277–289
- Serrano-bedia A. M., Lopez-fernandez M. C. & Garcia-Piqueres G., (2017), Complementarity between innovation knowledge sources: Does the innovation performance measure matter? *BRQ Business Research Quarterly*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.brq.2017.09.001>.
- Stimson, R. J. (2014). Proximity and endogenous regional development. In A. Torre & F. Wallet (Eds.), *Regional development and proximity relations* (47-93). Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar.
- Torres, P., & Augusto, M. (2019). Understanding complementarities among different forms of innovation. *European Journal of Innovation Management*, 23(5), 813–834.
- Trencher G., & Heijden J. V., (2019), Instrument interactions and relationships in policy mixes: Achieving complementarity in building energy efficiency policies in New York, Sydney and Tokyo, *Energy Research & Social Science* 54 (2019) 34–45.
- kkk vv ,, nnnnnm nnnnnm. 2211)) mmnh eee tt yyyynnt vvvpppree tt ff uu ocr mmhhhh the development of thermal baths, spa and wellness tourism, (62) 1 (259-270)

- Weidenfeld A., Butler R., & Williams A. W., (2011) The role of clustering, cooperation and complementarities in the visitor attraction sector, *Current Issues in Tourism*, 14:7, 595-629
- Wong, C., Boon-itt, S., Wong, C., 2011. The contingency effects of environmental uncertainty on the relationship between supply chain integration and operational performance. *J. Oper. Manag.* 29 (6), 604-615.
- Woo, W.-S. (2006). Resource Complementarity and Performance in Technology-Intensive Mergers and Acquisitions. *International Studies Review*, 7(1), 47-73. <https://doi.org/10.1163/2667078x-00701003>
- WTTC—World Travel and Tourism Council. (2019). Economic impact 2019—March 2019. Retrieved from www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf.
- Yeh C. C., Ku E., & Ho C. H., (2016), Collaborating pivotal suppliers: Complementarities, flexibility, and standard communication between airline companies and travel agencies, *Journal of Air Transport Management* 55 (2016) 92-101.
- Zach, F., & Racherla, P. (2011). Assessing the value of collaborations in tourism networks: a case study of Elkhart County, Indiana. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(1), 97-110.

